

Krúdy Gyula önéletrajzi regényének szöveg- és címváltozatai

Urak, betyárok, cigányok – Dunántúli(i) (–) Tiszántúli(inál)

Móriczot kerestem, Krúdyt találtam

Krúdy önéletrajzi (kis)regényét az olvasók *Urak, betyárok, cigányok* címen ismerik. Nyomtatásban első ízben a Magyarország napilap 1932. június 23. – július 21-i számaiban jelent meg (ez volt Krúdynak életében az utolsó folytatásokban közölt regénye). Ez a szöveg, ezzel a címmel szerepelt a két, már lezárt életműkiadásban: *Vallomás*, 1963, 329–420 (a továbbiakban: V), *Egy krónikás könyvből*, 1987, 513–80 (a továbbiakban: KK). Ez látott napvilágot negyedik kiadásként a Praznovszky Mihály szerkesztette Klasszikusok Nógrádból sorozat minikönyvében (*Az álmok hőse*, Salgótarján, 1987, 155–394), és ez került fel a Krúdy-DVD-re (Arcanum, 2005) is. A most folyamatban levő, időrendben haladó legújabb életműsorozat (Kalligram) tudtommal még nem ért el ideig.

Krúdy kutatói előtt nem volt ismeretlen, hogy létezik ennek a regénynek egy nem autentikus (kevésbé tapintatosan fogalmazva: elrontott, meghamisított) szöveg- és címváltozata is. Ez az *Egy pohár borovicska* című gyűjteményes kötetben (1948, 172–248; a továbbiakban: PB) jelent meg *Dunántúli – Tiszántúlinál* címmel. Erről Gedényi Mihály Krúdy-bibliográfiája – Kozocsa Sándorra hivatkozva – ezt állapítja meg: „Nem tekinthető hiteles Krúdy-írásnak, mert az író halála után Kállay Miklós dolgozta át, új címet adva az elbeszélésnek” (Gedényi 1978: 306). A hivatkozott forrás Kozocsának a *Krúdy világa* című antológiában olvasható jegyzete (Kozocsa 1964: 447).

Nem tudtam azonban, hogy ennek az elrontott szövegű kiadásnak előzménye is volt. Véletlenül, egy Móricz-cikket keresve bukkantam rá a Híd irodalmi hetilapban (a továbbiakban: H), amelyben hét folytatásban, *Dunántúli – Tiszántúli* címmel látott napvilágot (1940. dec. 20., 13. sz. 29–31; dec. 27., 1. sz. 15–7; 1941. jan. 3., 2. sz. 15–7; jan. 10., 3. sz. 26–7; jan. 17., 4. sz. 28–9; jan. 21., 5. sz. 26–7; jan. 28., 6. sz. 26–8). A bevezető jegyzet szerint a regényt az író addig kiadatlan, a hagyatékából előkerült ismeretlen műveként adják közre: „Krúdy Gyula varázslatos művészete ma elevenebb és vonzóbb, mint valaha. A tündéri emlékezés nagy magyar írójának igazi jelentőségét csak most, halála után, kezdik megérteni. Tanulmányok, regények keltegetik árnyalakját, melyet a költészet bűbajos udvara környékeztet. Mi nem árnyat idézünk, hanem az élő Krúdyt szólaltatjuk meg. Megkezdjük Krúdy Gyula egy ismeretlen, kiadatlan kis regényének közlését. A pompás mű, melyben az író legnagyobb képességei teljes erejükben

fénylenek, Krúdy halála után, váratlanul most került elő, csiszolt kerek drágakő az írói műhely töredékei között. Létezéséről senki sem tudott, most annál frissebb lesz a nagy író egyre szaporodó híveinek öröme” (H 1940. dec. 20., 29). E jegyzetnek a szerzője alighanem Kállay Miklós, a lap szerkesztője volt: az ömlengő, tartalmatlanul bombasztikus stílus az ő Krúdy-nekrológiára (A ködlovag árnyba merül. Napkelet, 1933, 454–5) emlékeztet.

Ki adta át a „kiadatlan” kéziratot a H szerkesztőségének? Az özvegy? Vagy a családnak egy másik tagja? (Az írónak ekkor négy élő felnőtt korú gyermeke volt.) És jóhiszeműen, az 1932-es hírlapi megjelenésről nem tudva vagy tudatos misztifikációként, pénzszerzési szándékkal? Ma már nem dönthető el, de, sajnos, az utóbbi a valószínűbb. A szerkesztő azonban bizonyosan nem tudott a korábbi publikációról, különben nem merte volna a szöveget önkényesen „átdolgozni”.

Mivel a H-beli közlést a Krúdy-bibliográfiák nem ismerik (sem Barta Andrásé, sem Gedényié), először azt hittem, hogy ezt én találtam meg, és már terveztem is egy cikket „Egy Krúdy-regény ismeretlen közlése és címváltozata” címmel. Csakhogy, mint rövidesen kiderült, Kozocsa a Gedényi által hivatkozott helyen megemlíti ezt a megjelenést is, sőt a lelőhely alapján vélelmezi a „tettest”, az önkényes átdolgozót Kállay Miklósnak, a hetilap szerkesztőjének személyében.

Az 1940/41-es kiadás tehát nem ismeretlen, hanem csak elhallgatott, pontosabban anatómia alá vetett. Tegyük hozzá rögtön, hogy jogosan. A szöveg „gondozója” ugyanis számtalan helyen változtatott a regény eredeti szövegén, jócskán húzott is belőle, sőt, bár aránylag ritkán, bele is írt. (A részleteket lásd később.)

De valami haszna mégis volt ennek a „kalózkiadásnak”. Mégpedig három is. Elsőként említhetjük Szabó Vladimir 17 remek illusztrációját (ezeknek egy része Sz. V. szignóval van ellátva, és ez – a grafikák stílusával együtt – egyértelműen meghatározza az alkotó kilétét; az első folytatás első oldalát lásd az *1. ábrán*). A 20. századi magyar grafika kiemelkedő mesterének ezeken kívül tudtommal nincs több Krúdy-illusztrációja. Ez némi kárpótlást nyújt a szöveg eltorzításáért, amelyről persze a művész nem tudhatott. Másodsor: ez a posztumusz közlés az egyik első megnyilvánulása annak a „Krúdy-reneszánsznak”, amely az 1940-es évek első felében, Márai regényének, a *Szindbád hazamegynek* hatására indult meg, és egészen a Rákosi-korszak kezdetéig tartott. Ez a publikáció újból felhívta a figyelmet a halála után – átmenetileg – szinte elfelejtett íróra. Végül harmadszor és főként: a H-ban megjelent szöveg, mindjárt a legelején, több mint 600 szónyi többletet tartalmaz a „standard” változathoz képest. Ez a két hosszabb húzás már az 1932-es hírlapi közlésben sem volt benne, csak a H őrizte meg a kézirat alapján. Igaz, hogy helyenként ezt is pontatlanul közli, de legalább felhívja a figyelmet ezeknek a részeknek a pusztá létezésére.

Ennek a többletnek a magyarázata nem lehet más, mint hogy a H valóban az eredeti kéziratból dolgozott (erre vall a félreolvasásból eredő nagyszámú szövegromlás, értelmetlenség is). De hol van ez a kézirat? Valószínűtlennek látszott, hogy a háborúba lépés zavaros időszakában visszakerülhetett a családhoz (ha egyáltalán onnan került a szerkesztőség kezébe), és így fennmaradhatott. (Zilahy Lajos főszerkesztő villája a főváros egyik első bombázása során megsemmisült, az esetleg ott levő szerkesztőségi irattanyaggal együtt.)

DUNÁNTÚL – TISZÁNTÚL

REGÉNY IRTA KRUDY GYULA

Krúdy Gyula varázslatos művészete ma elevenebb és vonzóbb, mint valaha. A földművelés és a nagy-nyar irójának igaz jelentőségét csak halála után kezdik megérteni. Tanulmányok, regények keltegetik árnyalatait, melyet a költészet bábijos udvara környéke. Mi nem árnyat idézünk, hanem az élő Krudyt szólaltatjuk meg. Megkezdjük Krúdy Gyula egy ismeretlen, kiadatlan kis regényének közlését. A pompás mű, melyben az író legnagyobb képességét teljes erejűben fejtenek ki. Krúdy halála után, váratlanul most került elő, csiszolt kerék darabok az író műhely töredékei között. Létezéséről senki sem tudott; most annál frissebb lesz a nagy író egyre szaporodó híveinek öröme.

Megrázkódtató fordulat az életben atyám halála. Az esztendő utolsó napján, Szilveszter éjszakáján halt meg. Nem jött át a XX-ik századra, bár minden életfelfogásával modern úriember volt, ahogyan az úriembert háború előtt Magyarországon elgondoltuk. Könyvei között az akadémia zöldre kötetes kiadványai mellett helyet foglaltak a természet- és a Természetudományi Társulat kiadványai. A szépirodalomól már kevésbé merített, de utazásai közben megvásárolta a Bosszom Jankó naplóját, Mi az az Almanach-ját és országos híres könyveit, valamint Maupassant rievellés könyveit. Az újságokból a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló jött a házba, mert mindig mérsékelt politikai érzelmei voltak. Szíve szerint Apponyi és Horváthy nemzeti pártjához állott, ahová csak az úriemberek tartoztak; de igazán keveset töltött a politikában; a szenvedélyes vitákat rábízta édesanyjára, Radics Mária és a jára, íb. K. Gy. ra köze és váltókégyűző úrra, a megyei Honvédelmi bizottság. Radics Mária és íb. K. a házban szenvedélyes politikai vitaközvetítőket rendezett.

— Akár csak Zsuhureczkyné! — mondta nagyatyám —, azután a vitaközvetítő kifáradva vette a kalapját és a botját. Zsuhureczkyné ugyanis híresség volt a polihisz lában a Nyírben. Sajnos, azeken az esztendőiggi karácsonyutáni estéken, amikor régi kártyákban máskor az úriember illatú karácsonya, kalács és sült alma szaga töltötte meg a szobákat, most, mikor atyám beteggyárfos sürgönyben hívott anyámat, az öregem kiött szorongással megfordult egyrés mellött. Nagyanyámnak aig juttott észle a szemrehányásos tenet nagyapámmal atyám szívóját miatt, amit annak tulajdonított, hogy egyszer öbéli korában megrázta, grófoknak nevezte nagyatyám atyámat, mert a gyerek elkéltül valamelyik gyermekbetegségben. Te okyálta volt. Atyám ötven esztendő volt, amikor szembe került a háfallal ama szilveszteri estén. Körülbéli két esztendő betesekedet, húzta, mint hazai nyelvünk mondák. Kalandos fűrlőhelyekre küldték az orvosok, egyszer a Vág mellé, ahol a legnagyobb magányban tűtött egy nyarat egy részén házában, ahol éjszaka az eresz alatt fektült a jó levegőn és a csillagokat nézegette; máskor Balatonfüreden, majd a Margit-szigeten töltött mind egyhangúbb napjait. A mun-

kától, irodai praktizálásától eltöltötték. És egy svájci Glasshütte ablakában nézegette útióerének lékéseit. Aranyórákat nézegette útióerének lékéseit. Mennyi mindent tudott volna ez a finomművi óra beszélő azokról a gondolatokról, amellyekkel atyám gyertyavilág mellett foglalkozott! Mert atyám betegsége alatt sem változtatott kezességén. Hallgatag, tartózkodó, igen elköltő volt kálvária-éveiben is. Beteg ember módjára alig érintkezett valakivel régi ismerősei közül betegségében. Azt hiszem, hogy leginkább a szegyonérzet volt a legerősebb benne, midőn a napról-napra romlandóbb testi egészséggel senkit sem akart látni azok közül, akik — őt ifjan, délecegen férfipompájában ismerték. Hódító férfi volt. Mint már néma életében is kiderült: több vegyes értékű duma volt a városban szre-széljével, akiknek vonatnát annak közönhettem, hogy atyámmal elcsúszott fia valam. Később, halála után, mikor a legkülönbözőbb nyitásban beszéltek róla, mindenféle akadtak asszonyiságok, akik nekem bevallották, hogy így — meg úgy, csak egyetlen férfiba voltak szerelmesek életükben, és a férfi atyám volt. Ötven éves koráig valóban ideális férfi lehetett atyám a múlt századbeli hátyok gondolatában. Szeretettelő bándmőfja, mindig a legutolsó európai divat szerint való öltözködése, hideg magatartása, sok nő lelkiyilágát érintette. Pláne, ha azt

nem láthatták őt nő-ismerősei és megmaradt egész halála után is ideálisnak. Atyám irtozatossan szenvedett közeli elnúlusa tudatában. A legkisebb testvérem két esztendő volt — és ezt a Laci nevű fiúcskát nézegette beteggyárfosból. Vajon mi történni ezzel a fiúcskával, ha ő már nem lesz az élők sorában! Ki vizsgálja a gyermekre, hogy az időjárásnak megfelelően van-e felöltözve, rendez-e az ömlesztés, milyen a hőmérséklete! Talán egy tucatnál több gyermeko volt atyámnak élete folyamán, valamennyivel egyforma gondos szível tördőlt, amíg a gyermekorok bizonytalanságában bódórosztak. Egy-egy gyermekének betegsége esetén minden dokort abbahagyta és szemmel sem tördőlt, csak a gyermekkel. Több éjszakát virrasztott át gyermekei beteggyárfosán, mint amennyit játké, mulatozás miatt, pedig, mint mondták, ezekből is kivette a részét. De a gyermekei szeretete minden felülmúlt.

A félrekapott kalapja, fűnködés a magyar-nemzeti szavakat követően bábasszonya után, aki onem a világra segített; jöttek más bábasszonyok is házuukhoz. Atyám a bábákkal éppen olyan komoly megbeszéleket folytatott iródjába zárkózva, mint akár J. Andráis dokortól, a vármegyey főorvossal, akikben egyedül bízott a kómájában és szíve körül. És azon az estén, a haldokló estén, hiába küldött J. Andráis főorvos úr után a városbázára, a főorvos úr bizonyára feleslegesen taláta, hogy a múlt órákat ott töltse házon kívül — a hófűves, dermeztően hideg szilveszterkor, azokat az órákat, amelyek meg hátra vannak atyám életéből, vagy pedig valóban vidéken tartózkodott, ahová gyakran elhívták. Egyszer a húnok vagy ösmagyarok maradványait, esontjait, fegyvereit találták meg valahol, amikor a főorvos úr, a híres megyey ösmagyar-mozgalom megalapítója, akkor is tüstént megjelent, ha eleven ölgánygyerekek potyogtak az égből.

De volt két orvos is atyám beteggyára mellett, egy luteránus és egy zsidó dokort. Atyám felváltva nézegette őket. A luteránus orvos komoly, kövérkés, ötven éves férfi volt, aki maga is szívbeteg ember lévén a saját utolsó óráit látta atyám haldoklásában. A zsidó orvos vérsesszűke, káplárossan kihűzött bajszú, kékszemű pörge fiatalember volt, akit a végzet harsogó kórovosnak szánt, de várósi dokort lett. És úriemberek izi-betegségeivel kellett foglalkoznia. A maga részéről a betegségek közül csak a gyomorerontásban hitt, mint olyan betegségben, amely néhánnapján gyógyítható.

Atyám kimondhatatlanul szenvedett, többször említette, hogy egy pisztolylévéllyel szeretne véget vetni szenvedéseinek, ha az idegen emberek, az orvosok, nincsenek a szobájában, bizonyára meg is teszi, amit óhajtott. A halli őrzőt a levegőben, a gyertya lángjában, a faravott éjszakáiban, a kényves párnákon, a hamvazó tűzőn, amelyet végtelen zavarodottságban hiába akartam többször is lángrolbantani. Mintha

veszünk, hogy atyám a szavával, a mondandóival, a kártyásokban hán, mint erszényével, az ahándkaival, a figyelemességével. Végig a hosszú életen át tető tudtam őt ebben a nagy lelkiületben megközelíteni sem. Betegségében

1. ábra. A *Híd* 1940. dec. 20-i számának 29. oldala Krúdy regényének első folytatásával és SzV [= Szabó Vladimir?] illusztrációjával

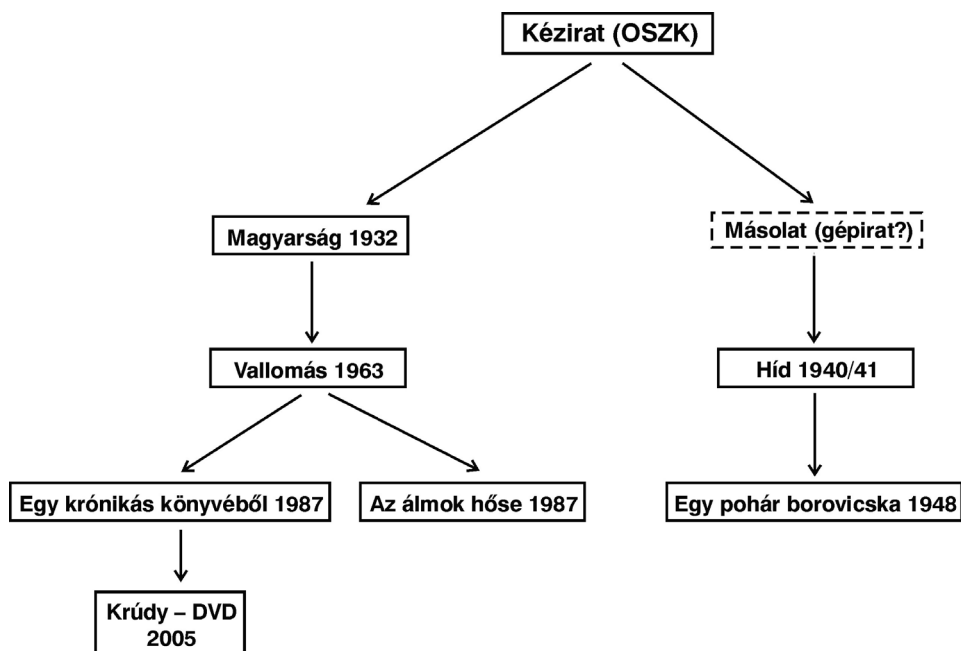
Ám a kézirat, Bulgakov igazságát erősítve, mégis fennmaradt: Krúdy Zsuzsának, az író legkisebb gyermekének, hagyatéka gondozójának birtokában volt, és tőle az 1970-es években az OSZK Kézirattárába került, ahol Fond 239/60 szám alatt jelenleg is található, mégpedig (*Komoly történet.*) *Dunántúli Tiszántúlnál* „álnéven”, a fondjegyzékben a *K* betűnél. (E helyen fejezem ki köszönetemet a Kézirattár munkatársainak, különösen Bakos Józsefnek a kézirat megtalálása és lemásolása körül nyújtott értékes segítségéért.)

Krúdy regényének kézírata 22 nagyméretű (21 × 34 cm-es) fólióból áll, szürkés-sárgás papíron lila tintás kézírással, egészen apró betűkkel, a papírost teljes szélességében kihasználva olyannyira, hogy ahol utólag be akart toldani egy-egy mondatot (K 7 és 9), ezt csak úgy tudta megtenni, hogy a lap széléhez papírcsíkot ragasztott hozzá, és erre írta rá a pótlást. Az íráskép végig hallatlanul egyenes, szinte javítás nélküli, mintha egyetlen nekiülésre írta volna meg az egészet (ez persze a szöveg terjedelme miatt nem lehetséges). De az kétségtelen, hogy nem az újságbeli folytatásos közlés adagolása szerint írta, hanem folyamatosan, az ihletett szövegalkotás lendületével. A kézíratról a lap nyomdájában hasáblevonat készült, és ezt tördelték be, olykor elég önkényes tagolásban, az egyes számokba. A kézirat összképe messzemenően igazolja Krúdy Zsuzsa szavait, aki így emlékezett apjának alkotásmódjára: „egyszerű bolti lilatintás üvegbe mártogatott [...] Vastag, kerek tollszárral, hegyes tollal, diósgyőri árkusokra róttá apró gyöngybetűit. Még mindig napi 16 oldalt, Jókai teljesítményét szabta ki magának” (Krúdy Zs. 1964: 59; a 16 oldal nyomtatott könyvoldalként értendő, de a teljesítmény így is imponáló, mert kb. négy apró betűkkel teleírt nagyalakú fóliónak felel meg). Egyébként ezek a „gyöngybetűk” a gyors írás folytán sokszor eléggé nehezen olvashatóvá válnak (ennek következményeiről a továbbiakban bőven esik szó).

Kiadástörténet; a szövegváltozatok egymáshoz való viszonya

A fentiek alapján az *Urak, betyárok, cigányok* kiadástörténete így rekonstruálható: a kézirat (jelenleg az OSZK Kézirattárában 239/60 sz. alatt) folytatásokban megjelent a *Magyarság* című napilap (a továbbiakban: *M*) 1932. június–júliusi számaiban, 24 folytatásban; erről nem tudva, a kézíratról (valószínűleg gépirásos) másolat készült, ezt javítgatta, rövidítette, olykor bővítette a *H* szerkesztője, majd ez az „átdolgozott” szöveg 7 folytatásban került az olvasók elé a *hetilap* 1940. decemberi – 1941. januári számaiban. Ezt a romlott (elrontott) szöveget újraközölte a *PB* elbeszéléskötet 1948-ban, feltehetőleg az év vége felé, mivel a kötetről szóló ismertetés 1949. január 23-án jelent meg a *Magyar Nemzetben* Laurentius (= Lőrincz Mária) tollából. A két előbbi, nem hiteles publikációt figyelmen kívül hagyva Kozocsa Sándor az első életműkiadásnak az író önéletrajzi írásait tartalmazó kötetében, a *V*-ben az *M* alapján tette közzé a művet a *K* ismerete nélkül (ezt a két szöveg egybevetése világosan mutatja). A későbbi kiadások – *KK* (1987), *Az álmok hőse* (1987), *Krúdy-DVD* (2005) – ezt a szöveget ismétlik meg mindazokkal a hibákkal, elírásokkal együtt, amelyeket a *V* az *M*-ből vett át, megtetézve azokat néhány további sajtóhibával.

Az egyes kiadások közötti összefüggést ábrával is szemléltethetjük:

H ↔ K

A szövegváltozatok összehasonlítását a H és a K egybevetésével kezdjük. Arra, hogy a K-ról előbb (gévelt?) másolat készült, és ezt javítgatta a szerkesztő, abból következtethetünk, hogy ennek a „szöveggondozó” tevékenységnek a K-n semmi nyoma sincs. A vélelmezhető javított gépirat azonban eddig nem került elő: lap-pang vagy megsemmisült.

A K és a H közötti főbb különbségek a következő okokra vezethetők vissza:

- félreolvasás miatti szövegromlások, értelmetlenségek;
- prüdériából eredő változtatások, elhagyások;
- a groteszk kifejezőmód kerülésére irányuló változtatások;
- a szerkesztő „stilizáló” szándékú és jellegű beavatkozásai;
- a szerkesztő nyelvművelő célzatú beavatkozásai.

A változtatásoknak ezeket a típusait csak néhány szemelvényes példával tudom szemléltetni; a teljes példásor kisebb kötetet töltené meg.

Az értelemzavaró félreolvasások részben Krúdy kézírásának már említett sajátosságaira, részben a másoló figyelmetlenségére vezethetők vissza (a H utáni szám a folytatás sorszámát, a K utáni az oldalszámot jelenti):

„a **Kas** [= kert] felé eső faágon” (H 1, vö. K 2); „a feketeingos **kamaszok** [= kanászok]” (H 3, vö. K 9); „a **falusi** [= fals-] Sobri Jóskák” (H 3., vö. K 9); „**elfogatást** [= előfogatot] parancsoltak” (H 3, vö. K 10); „futni akart a **kimerült**

[= tünemény] után” (H 3, vö. K 11); „A **jövevény** [= fösvény] Radics János” (H 4, vö. K 11); „A csúszós **szalmadarabok** [= szalonnadarabok] megakadtak [= megakadoztak] a torkán” (H 4, vö. K 12); „örökölték egy **malmot** [= megholt] atyafiuktól [= atyafitól]” (H 4, vö. K 12); „Már a kapunál kezdte **sonkára** [= sapkába] nőtt fejét megszabadítani a fedelétől” (H 4, vö. K 12); „a menyasszonyok évekig **vizsgáztak** [= sírdogáltak] otthon” (H 5, vö. K 13); „tudakozódtak a **vetések** [= sertések] áráról” (H 6, vö. K 16; a másoló figyelmetlenségét jelzi, hogy előtte disznóvásárról volt szó); „ha kivágná a négy **csontját** [= csánkját]” (H 6, vö. K 16); „neki volt az országban a legjobb **fogadása** [= fagótosa]” (H 6, vö. K 18); „Sohasem **kurtanemeskedett** [= korhelykedett]” (H 7, vö. K 20); „A kártyázó urak a **zsidó** [= zsinór] behúzása után [...] meggyújtottak egy bankót a nóta tiszteletére” (H 6, vö. K 18). A másoló nem ismerte a K-ban nehezen olvasható *zsinór* szónak ezt a jelentését: ’(kártyában) tétek sorozata, összege’ (JókSz.).

A félreértés néhány esetben annak tulajdonítható, hogy a másoló, illetve a szerkesztő nincs tisztában Krúdyék nyíregyházi családi viszonyaival, általában az ottani környezettel. Például Benczi Gyula, a híres szabolcsi cigányprímás nevét végig **Bencsi** alakban írják (ez annál kínosabb, mert Benczi Gyula a regény befejező részében főszereplővé válik). Nem tudják, hogy a Krúdy család nem a **Káka**, hanem a Kállai (Kállói) utcában lakott (H 1, vö. K 1). A betegeskedő apa nem Svájcban gyógykezelte magát (H 1, vö. K 1). Ez a szövegzavar különösen jól mutatja a másoló és a szerkesztő gondatlanságát: „És egy svájci Glasshütte ablakában nézegette ütőerének lökéseit. Aranyórán nézegette ütőerének lökéseit” (H 1). E helyett a K-ban ez áll: „egy »Glasshüte« (svájci) aranyórán nézegette ütőerének [!] lökéseit” (K 1). A ném. *Glashütte* üvegyárat jelent, egyben egy német óramárkának a neve a gyár székhelye, a német óragyártás megalapításának helye után. A zavart az teszi teljessé, hogy a *Hütte* jelentése ’kunyhó’: így kerül egy svájci nyaraló ablakába a svájci (valójában: német) aranyóráját nézegető idősebb Krúdy. Hogy az *aranyórán* szót hogyan lehetett **ablakában**-nak olvasni, az külön történet.

Néhány mondatban halmozódnak az értelemzavaró félreolvasások: „a **korábban** [= kosárban] maga mellé készített **gyufaszálak** [= pipaszárak] között” (H 3, vö. K 8); „A másik »kisbirtokos« **azután látta** [= az utcán várta] meg Csécsit” (H 4, vö. K 12); „Volt egy kertészkése, amelyet **különös módon** [= kétöles rúdon] küldött a kerítésen túllevő gyümölcsökért” (H 4, vö. K 13).

Olykor értelmetlen, nem is létező szavakat is leír a másoló, és ezek a különös szavak nyomtatásban is megjelennek:

„elhajtotta a **Kauer** [= kert] alá” (H 3, vö. K 8); „És úriemberek **iszibetegségeivel** [= úri-betegségeivel] kellett foglalkoznia” (H 1, vö. K 1; a PB-ben *szívbetegségeivel* [175]: nem is rossz megoldás kézirat nélkül; de a H-nak volt kézírata!); „volt egy Marion nevű, strimflis, papucsban [= papucsos], pájeszes, **stámuckós** [= miatyánkös] galíciai kocsisa” (H 3, vö. K 8; a *miatyánkös* jelzőt az M-ben *pulideres*-re javította valaki, talán maga Krúdy); „ráérnek a falbavert **Alger-kakó** [= szegek kellő] kipróbálásához” (H 1, vö. K 3; a PB korrektora így próbálta értelmesebbé tenni: *Algerka-kő* [181]).

Az elírások néhány esetben egészen felforgatják, sőt ellenkezőjére fordítják a mondat értelmét. A H-ban ezt olvashatjuk: „Tégláson, ahová akkoriban éppen

Tisza Kálmán várta a menyasszonyát” (6); valójában éppen fordítva: „Tisza Kálmánt várta a menyasszonya” (K 17). A félreolvasás és/vagy a gondatlan javítás miatt így lesz a gyilkosból áldozat: „Várpalotán a tőzsomszédunkban gyilkolták meg Hoszter Fülöp vendéglőst, vérbeli [?] gyermekével, feleségével és szolgálójával, Jozefinnel” (H 2). Az eredetiben: „Várpalotán a tőzsomszédunkban gyilkolta meg Hoster Fülöp a zsidó vendéglőst hét gyermekével, feleségével és a szolgálóval, Márk Jozefinnel” (K 6). Erről a gyilkosságról másutt is írt Krúdy: „itt valamikor híres gyilkosság történt. Hoszter Fülöp kiirtotta a vendégfogadóst tíztagú családjával együtt. [...] nagyon régen volt az, több mint fél századja. Hoszter Fülöpöt Veszprémben felakasztották” (Útinaplómból [1926] in Magyar tájak, 1959, 150).

A szerkesztő javító tollát olykor a szemérmeskedés vezeti. Pedig Krúdytól ebben a művében is távol áll a testi szerelem naturalisztikus ábrázolása. De a szöveg „gondozójának” még az is sok, hogy a szívbeteg apát az orvosok a menyecskékről is leszoktatták, ezért a menyecskéket kihúzza a mondatból: „Leszoktatták őt [...] az utazgatásról, de még a borról is” (H 2); vö. „Leszoktatták őt [...] az utazgatásokról, a menyecskékről, de még a borról is” (K 7). Másutt arról olvashatunk, hogy „Radics József kést vett a kezébe és megszurkálta a kandúrokat, mielőtt visszabocsátotta volna őket a Bakonyba” (H 3). Valójában ez történt: „kést vett a kezébe és nemüktől fosztotta meg a kandúrokat” (K 9). Pedig milyen illedelmes körülírást (eufemizmust) alkalmazott Krúdy a vadmacskák ivartalanításának kifejezésére. A szerkesztőt kellemetlenül érinti a vén gazdasszony bolhás pendelye is: „De hol volt már akkor a vén boszorkány gazdasszony? Bolhás pendelyét ott vitte valahol a Dráva mellett” (K 10). Ezért ebből csak ennyit hagy meg: „De hol volt már akkorára a boszorkány gazdasszony? Valahol a Dráva mellett” (H 3). Valamiért még azt is illendőbbnek véli, ha valaki özvegy, mint ha elvált. Krúdy eredeti mondatából: „leánykérőbe ment öregségében, elváltságában, kopott legénységében” (K 4) ugyanis ez lett: „öregségében, özvegyiségében, kopott legénységében” (H 2). Utána értelemszerűen kihúzta ezt is: „ugyancsak őt [ti. atyámat] kérte fel válópöre vitelére is” (K 4). A szoknyabolond Círlei „fogatlan szájából a legborzasztóbb szavak törtek ki” (K 11). Mik lehetnek azok a „legborzasztóbb” szavak? Csak nem valami trágárság? Javítsuk ki erre: „érthetetlen szavak” (H 3).

A prüdériából eredő változtatásoknak egész bekezdések is áldozatul eshetnek, mint ez: „Nem az a baj, hogy a legtöbb férfi úgy nézegeti a nőket életében, hogy csaknem a szemét ejti ki miattuk, hanem az a baj, hogy a másvilágon se tud megnyugodni tőlük. Különös az a férfi, akinek nem volt ideje likvidálni, hirtelen hal meg, mielőtt az ügyes-bajos dolgait elintézte volna. Nem csoda, ha az ilyen ember halála után felcsap kísértetnek” (K 8; a H 3-ból az egész törölve).

A H szerkesztője általában kihagyja a túl groteszknek vélt részeket, például azt, hogy a nagybeteg Benczi Gyula akár a két lábszárát is hajlandó lenne levágnatni, csak hogy életét meghosszabítsa (K 21). Nem szenvedheti Krúdy ironikus halál- és halottkultuszát sem. Többnyire húzással szünteti meg ezt az ízlésbeli differenciát: „Ezt a holtember-kiáltást hallotta Radics János” (K 10), a *holtember* kimaradt (H 3). „Mindazonáltal a »halál kutyája« volt a neve [Gerzsábeknek], mert az emberek nem tudták neki elfelejteni, hogy sokszor látták a temetéseken” (K 11; a H 4-ből ez hiányzik). „[A meztelen holtember] kínjában fogaival mind

leszaggatta az ujjait” (K 10) – „mind **lerágta** az ujjait” (H 3). Miért érezte kevésbé viszolyogtatónak, hogy egy elevenen eltemetett ember nem leszaggatja, hanem lerágja az ujjait? Nem tudhatjuk. Másutt a társadalmi illemben ütköző, azt sértő szavakat igyekszik kigyomlálni a szövegből. Például az egyik szomszédnak „[v]oltak persze különböző gyümölcslopó szerkezetei” (K 13), a H-ban csupán gyümölcsve-rő (4; ez félreolvasás is lehet). „A szerkezet járt helyette lopni” (K 13) – „A szerkezet jól működött” (H 4). „[A szomszédok] egymással véres verekedésekig fajuló háborúkat szoktak vívni” mondat ezzé szelődik: „alig beszéltek egymással” (H 4).

A hosszabb húzástól sem riad vissza, ha valami túl eredetit, túl merészet talál. Így egészében törli a következő fejtegetést: „Az orvostudomány még nem érkezett el az emberszeretethez arra a magaslatára, ahol a haldokló szörnyűséges kínlásának a megszüntetése lesz a cél. Hétszer és hetvenhétszer kell bejárni a szenvedések reménytelen útját, amíg a halál megkegyelmez a kínjaiban fet-rengőknek. Az orvostudomány tehetetlenül várja, amíg a lélek megtalálja a maga útját, hogy elhagyja az összenyomorított testi hüvelyt. Pedig mily könnyű volna megszüntetni az utolsó órák halálverejtékezését, ha az orvosokban is megvolna az a bátorság, ami a haldoklóban, aki egyenesen szemközt, kitért karral megy a halálba. »Eresszetek el!«” (K 6–7). Tulajdonképpen az eutanáziáról, a meghaláshoz való jogról van itt szó a haldokló apa utolsó szavai kapcsán. Ez a szöveg „gondozójának” túl merész volt, ki is húzta.

A szerkesztői beavatkozás célja olykor nem több pusztán stilizálásnál: „szelmes lett, amikor a víz **csobogni** [= folyani] kezdett” (H 1, vö. K 4). Ezzel azonban többnyire nem javít, hanem ront rajta: „Holt atyánk megnyugodott arcának **békéje** [= csillapító csendje] elhallgattatta a keblünkbeli feltörő zokogást” (H 2, vö. K 7). Vannak olyan változtatások, amelyek okoskodó pedantériából fakadnak: „[Kígyó agárnak] az udvaron volt a helye igen nagy [= igaz, nagy] deszkaólbán, hogy **náthát** [= reumát] ne kapjon, amely betegség tönkreteszi az agarat” (H 1, vö. K 3); „Most már lesz valami ára ennek a háznak és a hozzávaló **teleknek** [= belsőségeknek]” (H 7, vö. K 19; a szerkesztő nem ismeri, vagy azt hiszi, hogy az olvasó nem fogja ismerni a *belsőség* szónak ezt a jelentését: ’földbirtoknak a tulajdonos lakóháza körül fekvő része’ [ÉrtSz.], ezért *telek*-re cseréli). Némelyik ilyen okoskodó, pontoskodó javításban az egész magyar történelem benne van. A Magyarország név elé a szerkesztő két ízben is beiktatja: **Nagy**-Magyarország (H 3, 6), holott Krúdnyak Magyarország a történelmi („Nagy”-) Magyarországot jelentette, ezért nem érezte szükségét annak, hogy kiegészítse a *nagy* jelzővel (K 8, 16). Érthetőbb és védhetőbb viszont a régies *német* ’osztrák’ jelzőnek az egyértelműbb *osztrák*-ra javítása (H 5, vö. K 15). 1940/41-ben, három évvel az Anschluss után ez különösen nem volt mindegy.

Végül néhány szerkesztői beavatkozás mögött nyelvművelői szándék húzódik meg. Purizmusból eredhet két idegen szónak az eltávolítása: „Megtalálta a pecsenyét, foghagymával [!] spékelve, fagyos zsírban, egy darabban a csonton” (K 8). A *spékelve* az átirrt szövegből kimaradt (H 3); „Bizony elálmosodtam ennek a sok haszontalan beszédnek a hallgatásában – mondta és vitte a sleppet” (K 18) – „mondta és hazament” (H 7). Pedig a *spékelve* is, a *vitte a sleppet* is hangulatfestő elem az adott helyen, elmaradásuk veszteség stilisztikai szempontból. Két esetben

az egy határozatlan névelő használatával van kapcsolatban a módosítás: az egyik helyről jogosan, a másíkról helytelenül távolítja el: „A csizmája lehúzása különös ceremónia volt” (H 2, vö. K 6: *egy különös ceremónia volt*); „Mi haszna volna annak, hogy csomó asszonyság...” (H 3, vö. K 8: *egy csomó asszonyság*).

A fenti változtatásoktól meg kell különböztetnünk (bár fedhetik egymást) a húzásokat és a betoldásokat. A húzások a szöveg vége felé egyre gyakoribbak és nagyobbak. Csak az utolsó, a 7. folytatásból említek néhány példát a nagyobb húzásokra:

– Klobusitzky Eduárd és a „bécsi kisasszony” anekdotája (K 18);

– Radics János „prédikációja” a sovány ebédnél a hangulatok változékony-ságáról (K 20);

– az elbeszélő reflexiója egészségről, betegségről: „...jólesik néha beszélgetni valakivel a betegségről, erről az emberfeletti igazságtalanságról” (K 20);

– a magas termetű embereknél gyakoribb a szívbetegség: „Nemhiába tartja a példaszó, hogy kisémbert nagy bottal jár. A szívnek alig van valami dolga egy kis embernél. De mit kell annak a szívnek összedolgozni, amíg egy nagy embernek a fejétől a talpáig elhajtja a vért!” (K 20). Ebben a két utóbbi reflexióban leplezetlen nyíltsággal hangzik fel a nagybeteg író személyes panasz.

Az átdolgozó általában minden olyan kitérőt elhagy, amelyben a félmúlt feledésbe merülő embereiről, eseményeiről van szó: Jósa Pál lovának pedigréje (K 18), Benczi Gyula muzsikálása a bécsi Jockey Clubban Kállay Béni meghívására (K 20) stb.

Jóval ritkábban, de előfordulnak betoldások is: a szerkesztő „segíteni” akar az írónak, gazdagítani próbálja a szöveget. Például mindjárt a regény kezdetén, ahol Jósa András megyei főorvos régészeti szenvedélyéről esik szó: „Egyszer a **húnok** [!] vagy ősmagyarok maradványait, csontjait, fegyvereit találták meg valahol, [...]” (H 1). Az eredetiben nem szerepeltek hunok, csak – a történeti tényeknek megfelelően – ősmagyarok: „Vagy pedig valóban vidéken tartózkodott [Jósa András], ahová gyakran elcsalták azzal a hírrel, hogy ősmagyarok maradványait, csontjait, fegyvereit találták meg valahol, [...]” (K 1).

Az utolsó, a legdrámaibb jelenetben is megnyilvánul a szöveg „gondozójának” ez az ambíciója. A beteg cigányprímás utolsó erejével, minden tudását beleadva játssza az író apjának kedves nótáját, a „Repülj, fecském...” kezdetű népies műdalt: „Ki tudná, hol járt a zenész lelke, midőn éneklő hattyú módjára végig- emlékezett egész dicsőséges, káprázatos életén, mint a haldokló, aki előtt még egyszer feltűnik a múlt idő? Ki tudná, mely kotta szerint hegedült Benczi Gyula, amikor utoljára muzsikált életében, mintha csak érezte volna, hogy csak addig él, amíg a hegedű zeng?” (K 22). Ebbe az amúgy is erős szövegbe az átdolgozó beleírt egy tagmondatot: „Ki tudná, mely kóta [!] szerint hegedült Bencsi [!] Gyula, **mely kóta szerint húzta**, amikor utoljára muzsikált életében, [...]”. Ez a nyomósító funkciójú variált ismétlés, noha nem ront a szövegen, fölösleges, legalábbis Krúdy, amikor regényének ezt a fontos részét írta, annak érezte. Fonák dolognak látszik egy nagy írónak segíteni akarni, éppen művének csúcspontján.

A H változtatásait végül egy hosszabb részletnek, a regény befejezésének az idézésével próbálom szemléltetni. A jelek magyarázata: ~~kihúzás~~, **betoldás**, # bekezdés megszüntetése, ## részek közötti csillag megszüntetése, || új bekez-

dés nyitása, | szavak különírása, [] szavak egybeírása, [-] kötőjel megszüntetése. Az alapszöveg a K 21–22. oldaláról való, erre vezettem rá a H 7 módosításait:

– Ha már nem mehetek el a megboldogult temetésére, mint ahogy szeretném, legalább eljátszom maguknak a megboldogult kedves nótáját – szólalt meg egy darabjideig való gondolkozdás után Benezsi Gyula. („Nagyon helyes!” felelt R. J.)

Erőlködve állott fel a primás, és hogy előkeressete hegedűjét. # Régen nem volt használatban a hegedű, mert legalább egy boglyányi bokányi koszorúszalagot kellett félretolni, amíg a hegedű az aranybetűs jelvények alól előkerült. (A koszorúk szalagjai, amely koszorúkat Benezsi Gyula élete folyamán kapott: a beteg primásnál, mikor mindenekfelett az egészség számított volna: már nem nagy megbecsülésben részesültek. Mit ér a dicsőség, ha nincs jó egészség? – példáztak ezek a halomba dobált dicső szalagok. A jótékony nőegylet, az önkéntes tűzoltóság, a dalárda koszorúja, amellyel valaha a primást a szép játékaért jutalmazták, annyit számított, mint egy cérnafoszlány, amikor a betegség kopogtatott a háznál. Szép volt, jó volt, de egy órányi jóérzés többet érne a múlt idők minden dicsőségénél.)

A hegedű fekete tokjában előkerült.

Máskor tán észre sem vettük volna, hogy a hegedű tokjának koporsóalakja van. Mintha a gyermek Benezsi Gyula feküdné odabent. Aki itt jár, mozog közöttünk, csak egy halovány szellemalak, amelyen éjféliesen, kísértetiesen reszket az ing, a nadrág.

Valóban didergett a primás, amint a régen látott hegedűt óvakodva bontogatta, mintha nem bízna az egész eljárásában. Hol a hegedűre, hol a cserép-arcú Radics Jánosra vetette a szemét, de János bácsi mogorván szólott:

– Halljuk hát azt a bizonyos nótát!

Szép hegedű volt a Benezsi Gyula hegedűje. Formás, mint egy fiatalasszony, fekete, cseresznyeszínű. Fekete cseresznye-színű, szerelmes magatartású, mintha mindig csókolózni szeretne. Az a nő lehet ilyen, akit legjobban szeretünk életünkben, aki minden gondolatunkat, érzésünket, kedvünket, de legkisebb vércseppünket is leköti, magához vonzza, igazgatja. Olyan volt, mint a jó szerető.

Miután a hegedű sokáig, hat hónapig aludt a koszorújelvények alatt, bizonyos időbe ktellett, amíg a beteg primás felhangolta. Amíg ujjával a hangokat próbálgatta, hol kétség, hol reménység ült az arcára, mintha életbevágó fontosságot tulajdonítana az elkövetkező produkciónak. || „Nagy ördög ez a vén Radics János” – gondoltam magamban, a míg János bácsi mozdulatlanul ült egy a széken és hallgatott. # Egyszer csak a nyakához illesztette a hegedűt Benezsi Gyula, uram, és pár simogató, próbálkozó vonóhúzás után belekezdett a „Repülj, fecském” nótájába...

– Repülj, fecském, ablakára...

A régi szép Magyarország legnemesebb, legszerelmesebb, legandalgóbb, legnótásabb nótájába... # És a hónapok, —szinte emberéletek óta —, nem hallott hegedűhangok, mint sírjukból feltámadt halottak lepték

el a szobát. Valamely láthatatlan függöny **megől mögül** előlépett a magyar nótabeli **pirosarcú** huszár, aki halkán kezdte pengetni sarkantyúit. Derekára helyezett kézzel, karcsú viola-termetével, halkán **rezgő zizegő** szoknyájával, hosszú szárba font, barna hajával megjelent a lilium[-]arcú magyar nő, és bokáit összepörgette, termetét szellősen meglebegtette. Talán a kemence[-]ajtón át bújt ki a vén, szürkeshakállú, obsitos[]sapkájú, **katonanadrágos** vén cimbalmos cigány, aki emberemlékezet óta a tánczenét játssza a magyar nótákhoz: **Vvirágos, ábrándozó; falusi kis[]kertté** változott a cigányszoba a dal varázsára és újév reggeleén fecskecsicsergés hallatszott az ablakon. # – Repülj, fecském, ablakára...

Benezsi Gyula hegedűjén ábrándosan lengedezett, ringató**dzott; és** turbékolt, és sírdogált a nóta, amint ez már a „Repülj, fecském” kezdetű dalnak a szokása. **A hH**egedűhangokra jöttek-mentek a dal szellemalakjai, a város**végiszéli** ház gerendás szobájában. A hegedűből kipattantak a megidézett táncos**oklók** – hol kuruc[-]kacagányban, hol meg a múlt századbeli túzok[-]színű frakkban és lábszár**akat** összeütögetve: elbokáztak a nóta változatá**valban**. Majd holdfényben, szomorúfűz alakjában, ábránd**ba** merül**tenozva** mendegéltek át (**menüettben**) a szobán a régi szerelmes lovagok, akiknek ez a nóta mindenük volt, vele éltek és vele haltak. # A nóta egyik újabb változatánál láttuk Reményi Edét, aki ezzel a dallal muzsikálva járta be a XIX-ik. században Magyarországot, hogy Petőfi Sándor szobrára kellő pénzalapot gyűjtsön. Az aggteleki barlangtól az amerikai partokig, a rimaszombati Három Rózsa vendéglőtől Kolozsvárig muzsikál Reményi Ede, az angol királynő első hegedűmestere: hölgyeknek, akik lelkesültségükben utolsó ékszerdarabjaikat veszik le hókeblükről, hogy a művésznek a Petőfi-szobor költségére átnyújtsák, uraknak, akik nemrég (1860-ban) félig megvakultan, halálos betegségekkel szabadulnak a hazafiak börtöneiből, de már a „Repülj, fecském” első hangjára felejtik a maguk baját, és Reményi kíséretébe szegődnek végig az országban, amerre a veresbárony ruhás hegedűs nótájával jár.

A nóta hangjainál láttuk az egész ábrándos magyar félmúltat, amikor jóformán csak regényes érzelmekből állott az egész élet... A magyarokkal alig történik több esemény életükben, mint amennyi egyetlenegy nótába bele ne férne. # Csak az a férfi számít az életben, aki a hazáért él. Csak az a hölgy hódíthat kellően testi bájaival is, akinek lelke is van. Az erények és a nemes érzelmek korát jelenti a „Repülj, fecském” dallama... Magyarország képe mindig menyasszonyként tükröződik fel a képzelmelekben, mikor ez a nóta megszólalt.

Végtelen is lehet ez a dal, mint a haza iránti szerelem.

...Ki tudná, mióta játszotta már a primás a dalt, hiszen **ennek a nótának** a „Repülj, fecském” nótájának igazában **igazán** soha sincs vége: mindig újra lehet kezdeni, akár legelőről, akár a közepéről, anélkül hogy a hallgató megunná a dal csapongásait?. Ki tudná, mily hosszú ideje hallgattuk már a magyar ábrándoknak e nem szűnő paecirta dalait, fülemlépedéseit, lélekringató cifrázatait, amelyek a magyar szíveket végtelen láncolatban fűzik össze? Ki tudná, hol járt a zenész lelke, amidőn **az** éneklő

hattyú módjára végigemlékezett egész dicsőséges, káprázatos életén, mint a haldokló, aki előtt még[]egyszer feltűnik a múlt idő? Ki tudná, mely kotta **kóta** szerint hegedült Benezsi Gyula, **mely kóta szerint húzta**, amikor utoljára muzsikált életében, mintha csak érezte volna, hogy csak addig él, **amíg ameddig** a hegedű zeng?...

A primás arca kőkemény mozdulatlansággal, szinte emberfölötti erővel tapadt hegedűjére. Szemét egy pillanatra sem vette le a hangszeréről. Szinte varázsló erővel, emberfeletti erőfeszítéssel húzta, húzta az utolsó hangokat. S akkor hirtelen betört egy ablak a gerendás szobában.

Csörrenve hullt széjjel az üveg, mintha egy láthatatlan kéz nyúlt volna be odakintről, az alattomosan megérkezett alkonyatból.

A primás keze **egyszerre csak** megremegett... Idegen, ismeretlen hangot adott a hegedű. Eelőbb a vonó repült ki elhajított ostorként a Benezsi Gyula kezéből, majd nyomban utána a hegedűje esett ki nagy koppanással kezéből. A primás a szívéhez kapott és eltorzult arccal, elmondhatatlan kiáltással állott talpra, mintha valamely hallhatatlan tapsokat akart volna megköszönni. **Viaszk**-arccal, holtig kiegyenesedve, felhúzott vállakkal, megmerevedett nyakkal állott egy másodpercig a helyén. De már nem volt emberi formája. # – **a**Aztán eldőlt a szoba közepén. # – **m**Meghalt. # Így végzett vele a szíve.

##

Atyámat másnap temették.

Mint láthatjuk, a szavak megváltoztatásán, a húzásokon és a betoldásokon kívül még egy lényeges dologba avatkozott bele avatatlan kézzel a szöveg „gondozója”: több helyütt módosította a bekezdések határát. Márpedig annak, hogy egy író hol kezd új bekezdést, és hol nem, döntő szerepe van az elbeszélés ritmusának kialakításában. Az átdolgozó, bár olykor nyitott is új bekezdéseket, általában abban az irányban változtatott a szöveg tagoltságán, hogy megszüntette, összevonta a bekezdéseket. Ezt jól mutatják a számadatok is. Míg a K eredeti állapotában 270 bekezdést tartalmazott, ezeknek száma a H-beli közlésben 180-ra, pontosan kétharmadára csökkent. Különösen bántó ez az érzéketlenség a legutolsó sorokban, amelyekben három új bekezdést és egy csillaggal való tagolást szüntetett meg az átdolgozó. Ezzel elveszett az a tudatos kontraszt, amelyet Krúdy a szöveg egészének lassú, nyugodt tempója és a befejezés szaggatott drámaisága között kívánt teremteni. A regény végén az aránylag hosszú, jellegzetesen krúdys mondatokat rövid mondatok, a hosszú bekezdéseket rövidek, a legvégén igen rövidek váltják fel. Ezeknek összevonása csökkentette a szövegritmus megváltozásából, a hosszú és a rövid szövegegységek éles ellentétéből fakadó drámai hatást. (Ebben a szerkesztőn kívül a tördelő is ludas lehetett.)

M ↔ K

A szövegváltozatok összehasonlítását a Magyarországon 1932-ben megjelent szöveg (M) és a kézirat (K) egybevetésével folytatjuk.

Az M jelentőségét az adja meg, hogy ez szolgált alapjául az összes további kiadásnak, pontosabban szólva ennek szövegét ismételték meg, adták közre változtatás nélkül a későbbi kiadások: az első és a második életműkiadás önéletrajzi írásokat tartalmazó kötete (V és KK), a salgótarjániak minikönyve és a Krúdy-DVD.

Az M szedője sokkal jobban el tudott igazodni Krúdy kézírásán, mint a H másolója. Talán volt is a lapnak egy „Krúdy-szedője”, ahogy annak idején számon tartottak „Kóbor-szedőket”, akiknek az volt a specialitásuk, hogy el tudták olvasni Kóbor Tamás (1867–1942), a jeles regényíró és publicista kéziratait (Békés 1962: 422). Az mindenesetre tény, hogy Krúdynak korábban már megjelent egy regénye ebben a lapban, a *Festett király* 1928. június 26. – augusztus 14. között, majd közvetlenül az *Urak, betyárok, cigányok* közlésének befejeződése után további négy írása: Az agarak öregapja (júl. 24.), Országos Becsületbíróság (szept. 11.), A szürke Nyilasi (nov. 6.) és a Budai gavallér (nov. 27.). Később pedig – már posztumusz műként – itt látott napvilágot a *Purgatórium* is 1934. január 27. és február 23. között. A lap nyomdászainak tehát lehetett bizonyos gyakorlatuk Krúdy írásának olvasásában.

Ennek ellenére az M szövegközlése is tartalmaz félreolvasásokat, sőt kihiányosságokat is. Nem állt módomban az M és a K szövegét szóról szóra egybevetni (ez a majdani kritikai kiadás elkészítőinek lesz a feladata), de néhány „gyanús” helynek a szűrőpróbaszerű ellenőrzése is aránylag gazdag zsákmányt hozott ebben a tekintetben.

A félreolvasásból eredő hibákból csak válogatást tudok nyújtani, az itt közölhetőnél jóval több van belőlük (az M utáni szám a folytatás sorszáma):

„**nagybeteg** [= mellbeteg] nagybátyám ábrándos magyar dalokkal búcsúzott életétől” (M 2, vö. K 2); „aki **megérti és** [= magától is] tudja, hogy...” (M 9, vö. K 8); „úgy szólt tőle a melle, mint egy **nyirkos** [= lyukas] orgona” (M 12, vö. K 11); „De nem mindig ilyen nőkről [= nőről] van szó, hanem olyanokról [= olyanról], amit a véletlen, [a] behunytt szemű vakeset dob a férfi **életébe** [= elébe]” (M 12, vö. K 11); „Nyíregyháza még csak amolyan fiókváros volt, ahol a **téli** [= esteli] időben amúgy sem járt eleven ember” (M 16, vö. K 14); „Habár ezek a »lidérc« név alatt csatangoló komisz **rajkók** [= rablók], tolvajok, zsebrákok...” (M 16, vö. K 15; a H ezt még jobban eltorzítva *komiszlakók*-ként közli); „Valami lány miatt volt bánatos. Vagy tán a **maga** [= haza] sorsa miatt?” (M 20, vö. K 18); „**Vadászfütty** [= Madárfütty], szélfúvás jelentette csupán a jöttét [ti. Jósa Pálnak]” (M 21, vö. K 19; a H *madárfü*-nek olvassa); „Rántottlevest adtak az asztalra, amely leves a világ kezdete óta szegények és árvák **pecsenyéje** [= eledele]” (M 22, vö. K 19; az M szedőjét az zavarhatta meg, hogy a K-ban a következő sor első szava valóban *pecsenyéje* volt: „A káposztás hordóból került ki az ebéd folytatása és a kamra füstölt oldalasából a *pecsenyéje*”); „Virágos, ábrándos-falusi [= ábrándozó falusi] **kikeletté** [= kiskertté] változott a cigányszoba” (M 24, vö. K 22); „Az aggteleki barlangtól az amerikai **palotáig** [= partokig] [...] muzsikált [= muzsikál] Reményi Ede” (M 24, vö. K 22).

Akadnak többszörös félreolvasások is, például Krúdynak ezt a mondatát: „Hisz [atyám] végtelen szenvedései *tüzes abroncsokként szorongatták* agyvelőnket” (K 6) az M szedője így olvasta ki: „*tüzes ostorokként hasogatták* agyvelőnket” (M 7), a H másolója pedig így: „*tüzes orkánként szorongatták* agyvelőnket” (H 2). Egyiküknek sem tűnt fel, úgy látszik, a nyilvánvaló képzavar (*az ostor hasogat, az orkán szorongat*). De a H legalább az állítmányt eltalálta (*szorongatták*).

A regény végén, a drámai zárójelenet több kritikus helyén félreolvasás miatt szövegromlás csorbítja a szöveg épségét, csökkenti hatását: „idegen, ismeretlen **hangokat** [= hangot] adott a hegedű”; „előbb a vonó repült ki **elhajított** [= elhajított] ostorként a Benczi Gyula kezéből”; „**Viaszarccal** [= Viaszk-arc-csal], holtig kiegyenesedve [...] állott egy másodpercig helyén” (M 24, vö. K 22). Ezek apró különbségeknek látszanak, de a történetnek ezen a tragikus végpontján minden szónak, szótagnak, sőt betűnek döntő jelentősége van (lehet). Ezért véleményem szerint egy következő kiadásban mind a hármat helyre kell állítani.

A legmostohább sors egy 19. századi, amúgy is tragikus sorsú költőné, Ferenczy Teréz ötsoros versszakának jutott: már a K-ban sem hibátlan az idézet, és minden nyomtatott kiadásban több benne a hiba. A *Téli csillagok* című posztumusz kötetnek (1854) a „Vezérhang” utáni első verse, a Tél kezdetén ezekkel a sorokkal kezdődik (betűhű másolat az OSZK-ban őrzött eredeti példány szerint):

Süvölt a szél a puszta fák felett
 Hol van virágod nyájas kikelet?
 Hol van a rét melly harmat gyöngytől fénylett
 A színvegyület, illat és az élet? –
 Minden semmivé lett!!

Krúdy a versszakot majdnem hibátlanul idézi (még a szokatlan kettős felkiáltójelre is ügyel). Mivel ilyen fokú memória még óra sem tételezhető fel, minden bizonnyal a kötetből merített. De sajnos már ő sem hibátlanul: a 3. sorban a *melly* (*mely*) helyett *amely*-et írt, elrontva ezzel a sor szótagszámát, metrumát (K 19).

Az M szedője azzal folytatta a szövegreontást, hogy „*a puszta fák felett*” helyett ezt írta: „*a puszták felett*”, ő sem ügyelve a versmértékre (M 21). Ezt a *puszták*-at minden további kiadás átvette.

Az első életműsorozat szövegközlése ezeket a hibákat továbbiakkal tetézte: „*amely a harmatgyöngytől fénylett*”; „*A színvegyület, ihlet és az élet*” (V 407). Ezzel a vers tönkretétele lényegében teljessé vált. A V szöveghibáit a további kiadások „természetesen” betű szerinti pontossággal átveszik. Tegyük még hozzá, hogy a H-nak egyébként oly hanyag másolója a verset majdnem hibátlanul leírta a K-ból; ő csak a 2. sort rontotta el: „Hol van *a* virágos, nyájas kikelet?” (H 7).

Az M szedője, aki, mint említettük, aránylag jó munkát végzett, néhány esetben kihagyott a K szövegéből, és ezzel értelmi zavart okozott. Tekintettel az olvasó türelmének végeességére, csak egy példát idézek erre.

Az M 21-ben ezt olvashatjuk: „A költőnével Szécsényben éppen a Lisznyay Kálmán révén ismerkedett meg [Jósa Pál], és félig-meddig (amennyire az egy nyíltszívű poétától telik) maga is az összeesküvők közé tartozott.” Ha a mondatot szó szerint értjük, a „maga is az összeesküvők közé tartozott” az alanya, Jósa Pálra vonatkozik, akiről pedig tudjuk, hogy nem volt költő. A pongyolaságot azonban nem Krúdy követte el. A K-ban ugyanis ez áll: „A költőnével [...] Lisznyay Kálmán révén ismerkedett meg, **aki cifraszűrében, árvalányhajas kalapjával mélabús és víg dalokkal járta be az országot**, és félig-meddig [...] maga is az összeesküvők közé tartozott” (K 19). A szedő tehát kihagyott egy sort (ezt emel-

tem ki félkövérrel), és mivel a szöveg e nélkül a sor nélkül is többé-kevésbé értelmes volt, pontosabban annak látszott, a hibát nem vette észre senki. Az M-nek ez a hibája átment a V-be, onnan pedig a további kiadásokba. A szöveggondozók szokásos fordulata: „A szöveget [...] néhány értelemzavaró sajtó-, illetve tollhibát kijavítva [közöljük]” (Barta 1987: 581) erre, úgy látszik, nem vonatkozik.

Az M és a K közötti eltéréseknek van azonban egy olyan fajtája is, amely nem tulajdonítható a szedő vagy a korrektor figyelmetlenségének. Ezek olyan változtatások, betoldások, amelyek nem eredhetnek mástól, mint magától a szerzőtől. Krúdy tehát a megjelenés előtt korrigálta a napilap szedését? Ez elsőre hihetetlennek tűnik (nem tudom elképzelni, hogy az idősödő, betegeskedő Krúdy naponta bejárt volna Óbudáról a szerkesztőségbe vagy a nyomdába, hogy az oldalba tördelt levonatot átnézze). Nem is valószínű, hogy így történt. Azt azonban el tudom képzelni, hogy a hasáblevonatot (egyben vagy nagyobb részletekben) eljuttatták az íróhoz. Krúdy, ha nem korrigálta is a levonatot a szó nyomdászti értelmében, belebelenézhetett a szövegbe, és azon változtatásokat hajtott végre. Ezek szerint az „ultima manus” szerinti szöveg nem az, ami a K-ban, hanem ami az M-ben található. Az alábbi példák némelyikéből ki fog derülni, hogy ez nem ilyen egyszerű (szép feladatuk lesz a majdani kritikai kiadás sajtó alá rendezőinek ebben rendet tenni).

Vizsgáljunk meg néhány olyan eltérést a K és az M között, amely Krúdy kezének tulajdonítható. A példákat nagyjából abban a sorrendben idézem, ahogyan a regényben követik egymást (helytakarékosságból nem közlöm egymás alatt a két változatot, hanem azt a jelölést alkalmazom, mint a korábbiakban: **kihúzás**, **betoldás** stb.)

„A leghangosabban ~~az ébenfa-fuvola~~ a **Beregszászy-zongora** merengett valaha házunknál, amely ~~fuvolán zongorán~~ őszi délutánokon ~~mellbeteg nagybeteg~~ nagybátyám ábrándos magyar dalokkal búcsúzott életétől. És ő valóban elment a Morgó temetőbe, a családi kriptába, a ~~fuvolája elhangzott zongorája elhallgatott~~, és...” (M 2, vö. K 2). A *mellbeteg ~ nagybeteg* és az *elhangzott ~ elhallgatott* változtatásokkal most nem foglalkozom, ezek a K félreolvasásának látszanak. De hogyan lett a fuvolából zongora, méghozzá Beregszászy-zongora? Elsőként azt kell leszögeznünk, hogy ezt a korrekciót senki más nem eszközölhetette, mint maga az író. A Beregszászy-zongora már ekkor, az 1930-as évek elején is a magyar félműlthoz tartozott, nem sokan emlékezhettek rá. Beregszászy Lajos zongorakészítő (1817–1891) 1846-ban nyitotta meg pesti gyárát. Találmányainak egyikét a Bösendorfer vette meg (Metapedia). A motívum családtörténeti háttérét jól világítja meg Krúdy Zsuzsa egyik emlékezése: „Talán az a régi beregszászi [!] zongora állt ott, amelyen még nagyapám, ifj. Krúdy Gyula köz[-] és váltó-ügyvéd muzsikált néhanapján, Béla öccse fuvolakíséretében” (Krúdy Zs. 1968: 65). Azt, hogy a Beregszászy-zongora fogalma már a fiatalabb családtagok számára is elhomályosult, jól mutatja, hogy az emlékező a tulajdonnévi előtagot földrajzi névből képzett melléknévnak véli, és kis kezdőbetűvel, a végén *i*-vel írja. „Béla öccse” = Krúdy Béla huszárhadnagy, az író nagybátyja, aki fiatalon, tüdőbajban halt meg. Vagyis a korrektúra során Krúdy a fuvolát (nagybátyjának hangszerét) zongorára (apjának hangszerére) változtatta, de a zongorát és annak „merengő” hangját átengedte fiatalon elhunyt nagybátyja emlékének.

„A gyertyát **ezüst tartójából réztartójából** négyszögletes istálló-lámpába helyeztük” (M 4, vö. K 4). Miért kellett az *ezüst*-öt *réz*-re javítani? A hitelesség kedvéért? A hangulati odaillőség kedvéért? Ma már nem dönthető el. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy ez is Krúdynam a saját kezű változtatása volt.

„Ott állott a **Kasornya**-hintó az éjben, és még a holt Zathureczky sem ült benne, aki utoljára kölcsönkérte a mutatós hintót” (M 4, vö. K 4). A *kasornya* szót minden bizonnyal az író szúrta be a *hintó* elé (kézirásában a kis *k* betű könnyen nagy *K*-nak olvasható, azaz nem tulajdonnévről van szó). A *kasornya* = ’vesszőből font oldalú hintó’ (JókSz.). Ez az egyik legerősebb bizonyíték arra, hogy Krúdy saját kezűleg javította (vagy legalább javítgatta) a nyomdai levonatot. Kinek jutott volna eszébe, illetőleg kinek lett volna mersze betoldani ezt a ritka tájszót, ha nem magának a szerzőnek?

„[K]ét kezével kellett tartani szívét, hogy az ki ne szökkenjen a **krisztusi borzasztó** szenvedésekben lesóványodott testéből” (M 5, vö. K 5). Vajon miért iktatta be a korrektúrába Krúdy ezt a sokkal kevésbé erőteljes jelzőt? Vagy nem is őtőle származott a változtatás? Talán a lap keresztény szellemiségéhez nem illett a *krisztusi* jelzőnek egy halandó emberre való vonatkoztatása? Ezt is nehéz lesz eldönteni, pedig ettől függ a *krisztusi* megtartása vagy a *borzasztó* elfogadása.

„[A] »Kossuth« és »Szemere« »Klapka« nevű disznóinak a torára hívta meg az ismerőseit” (M 16, vö. K 14). A javítás a korrektúrában történhetett, nyilván maga Krúdy javította a nevet. A H az eredeti K-ból dolgozott, ezért a disznó ott maradt „Szemere” (H 5). Miért lett Szemeréből Klapka a disznó neve? Talán azért, mert Klapka ismertebb és nagyobb presztízsű történelmi személyiség volt ekkor, mint Szemere, és így a püspök ízetlen tréfája, hogy disznót nevezett el róla, még felháborítóbbnak tűnt? Ezt lehetetlen eldönteni, de nem is kell; a disznó neve Klapka lett, az író akaratából.

„[A]z úrfiak incselkedtek [= ingerkedtek] az ottani **duttyánban debreceni** cipót áruló menyecskeivel” (M 17, vö. K 16). Ez egyike azoknak a változtatásoknak, amelyek inkább rontottak, mint javítottak a szövegen. Talán nem is Krúdy kezétől való. Miért mondott le egy ízes tájszóról – *duttyán*: ’(vásárban, búcsún) tágas sátor, amelyben hurkát, kolbászt árulnak, bort mérnek; lacikonyha’ (az ÉrtSz. nyomán) – egy itt fölösleges, tautologikus jelző kedvéért? (Ne feledjük, hogy a debreceni vásárban vagyunk.) Ez a változtatás éppen az ellenkező irányban halad, mint a *kasornya* beszúrása. Talán az történt, hogy a szedő nem értette és/vagy félreolvasa a *duttyán* szót, és helyette az előzmények alapján beírta a *debreceni* jelzőt. Ebben az esetben – az „ultima manus” ellenére – a *duttyán* helyreállítását javasolnám.

„»Még csak az ez hiányzik az **ecetágyhoz életemből**, hogy megszerelmesedjek!« – kiáltotta, mikor észrevette, hogy a könny kicsordul a szeméből” (M 19, vö. K 18). A legérdekesebb, legrejtélyesebb változtatások egyike. A K-ban nehezen, de némi fejtörés után egyértelműen olvasható az *ecetágyhoz* szóalak. Az *ecetágy* jelentése: ’ecetsav-baktériumok telepe; a rá öntött szeszes folyadék ecetesedni kezd’ (az ÉrtSz. nyomán). Babitsnál is előfordul ez a motívum (Ecetdal, 1914; a kiemelések tőlem származnak – K. G.):

Forratlan zsenge mustod, hogy forrjon, hagyni vesztéd
s emlék-levendulából lett almod ecetágy
 borát is újra forni erjesztéd és eresztéd
 s ó jaj, mi jaj-izű lesz, ha kétszer forr a vágy!

Most temetőn dülöngesz eceted únt ízével,
 készen már, régi részeg, hogy a vizet papold,
 s izetlen nyúgalomnak keverve hüs vizével
 hüs szeretet borát idd, szesztelen enyhe bort.

Nem zárható ki, hogy nem Krúdy javította, hanem a szedő olvasta félre az *ecetágy*-at *életem*-re. Ezáltal egy eredeti metaforából (a szerelem könnyeket fakaszt, „meg-ecetesíti” az életet) majdhogynem banalitás lett (a *már csak az/ez hiányzik az életemből* beszélt nyelvi közhely). Ha tehetném, visszaállítanám az *ecetágyhoz* formát a K alapján.

Krúdy korrektúrajavításai közül az látszik a legjelentősebbnek, amelynek révén egy tárgyias leírásból jelképes tartalmú nyelvi kép lesz.

A regény ma ismert szövegében ezen a helyen a következőket láthatjuk:

„[...] – mond Radics János, mintha a **másvilág** előtt igazolná magát” (M 9);

„[...] – folytatta megbeszélését Radics János a **másvilággal**, amelynek kívül rózsaszíne volt, mint a boros ember arcának, de bévül fehér volt, mint a jég. Az a **másvilág**-bor szundikált mindaddig, amíg a vendég kezébe vette és megcsordította” (M 9).

A *másvilág* a K-ban egyszer sem fordul elő, hanem utólag, a korrektúra során került bele a szövegbe (ezért emeltem ki félkövérrel). A K-ban még ez volt:

„[...] mintha a *konc* előtt igazolná magát” (K 9; az előzményben a szereplő egy „szép darab sertéspecsenyéből” falatozik);

„[...] – folytatta megbeszélését Radics János az *orrossal*, amelynek [...] Az *orrosban* bor szundikált mindaddig, amíg...” (K 9).

A K-ban két helyen is előforduló, nehezen, de szerintem kétségtelenül *orros*-nak olvasandó szó ezt jelenti: '(cserép)kancsó csörszerű ivókával' (JókSz.). A korrektúra folytán a *konc* és az *orros*, ezek a konkrét elemek eltűnnek, és helyükre a *másvilág* kerül. A *konc* és az *orros* szavakkal metonimikusan jelölt evés-ivás és a *másvilág* közötti kapcsolat homályban marad, épp ez teszi a képet oly modernné (még Krúdynál is szokatlanul modernné). Hogy persze ez javítás volt-e, vagy rontás, az ízlés dolga (a „tárgyias” és a „szimbolista” Krúdy örök vitája, az íróban is, a befogadóban is). Az azonban nyilvánvaló, hogy ilyen javítás nem származhatott mástól, mint Krúdytól, ezért a későbbi kiadásokban is meg kell tartani.

Utolsóként olyan korrekciókat mutatok be, amelyek az író családnevének eltüntetését, illetőleg leplezését szolgálják. Hogy ezt ki kívánta meg tőle, nem tudhatjuk, de a külső indíték mellett lehetett itt belső is.

Az első típusban a K-ban még ott levő családnevet egyszerűen kihúzza:

„gyermekkorát [...] a világszép, de nem a legszerencsésebb ~~Krúdy~~-kisaszszonyok (Mária, Irma, Izabella, Amália) között töltötte” (M 2, vö. K 3).

Másutt a Krúdy nevet játékosan a (rövid *u*-val írt) *Kandur* névvel helyettesíti: „Látta gyermekkorában ~~Krúdy~~ **Kandur** Kálmánt” (uo.);

„a Krúdyak **Kandurok** címerpajzsában látható pelikán” (uo.).

A *kandúr* nemcsak a ’(vad)macska hímje’, hanem átvitt értelemben, bizalmasan, tréfásan ’nők után futkosó, érzéki, buja férfi’ is (ÉrtSz.). Ez a metaforikus elnevezés ráillik a Krúdy Gyulák mindhárom nemzedékére: a nagyapára, a regény kezdetén meghaló apára és magára az íróra is, bár különböző mértékben.

Végül akadnak olyan helyek is a regényben, ahol a kiírt családnévnek csak a kezdőbetűje marad meg a korrigálás után:

„a Krúdy K. Jánosok, Krúdy K. Pálok hangjait” (M 2, vö. K 3).

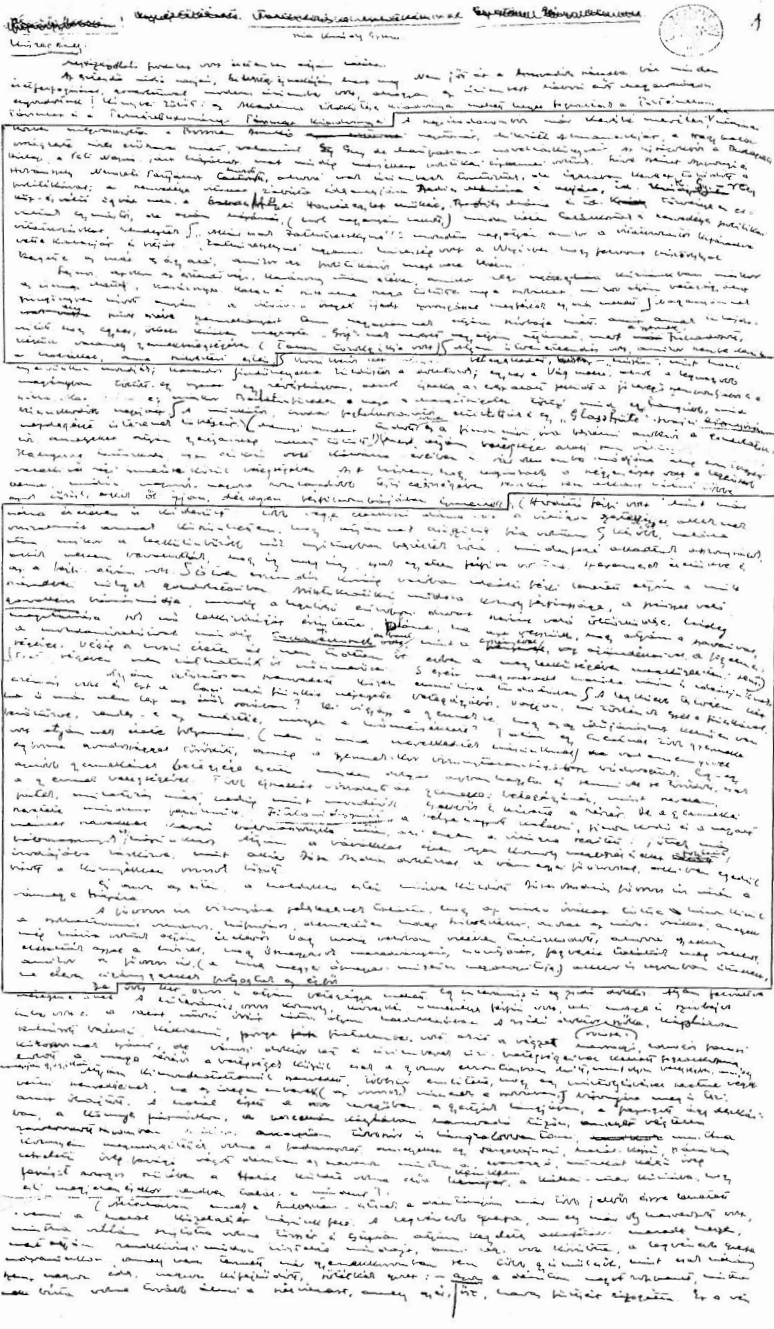
Mi lehetett az oka ennek a rejtőzködésnek? Férfias szemérmesség vagy családi, rokoni kívánság? Jó lenne tudni. Végére azonban itt is tiszteletben kell tartani az író akaratát és meghagyni az átjavított névformákat.

Krúdy legfontosabb korrektúrajavítása azonban az volt, amelyről korábban már említést tettünk: két elég hosszú részt kihúzott mindjárt a regény elejéről, azokat a passzusokat, amelyek „atyjának” életmódjáról, nyíregyházi környezetéről szóltak. A K-on nincs semmi nyoma ennek a húzási szándéknak (ellentétben például azzal, ahogyan a 12. fólión határozottan ki van húzva ez a két sor: „Meggönnyebbülést jelent az általános tétlenségben a koporsó megérkezése, amelyet most még csak két ember hoz be a folyosón, mert teher nélküli, míg Gerzsábek máris olyan ünnepélyesen forgolódik az üres koporsó-láda körül, mintha az asztalos munkájának valami titokzatos jelentőséget tulajdonítana”). Ez két dolgot is kétségessé tesz: valóban ki akarta-e hagyni ezt a két részt, illetőleg valóban ő törölte-e őket? Ennek eldöntésében az életrajz (különösen a levelezés) vizsgálata segíthet (már ha vannak vagy előkerülnek még erre utaló dokumentumok).

A „standard” szövegnek erre a két hiányára, mint említettem, a H-beli kiadás hívta fel a figyelmemet (ez már Seres Józsefnek, a *Vallomás* kötetről szóló recenzió szerzőjének is feltűnt: „az első oldalakon elég lényeges eltérés tapasztalható”; Seres 1963: 991), de a K megtalálása után nyomban kiderült, hogy ezek a bekezdések a H-ban éppen úgy el vannak torzítva, mint a szöveg többi része. Ezért a kihagyott részeket (több mint 600 szónyi eredeti, de a mérvadó kiadásokból hiányzó Krúdy-szöveget) nem a H, hanem a K szerint közlöm az alábbiakban a K 1. oldaláról (a 2. sz. ábrában ezek a kimaradt részek meg vannak jelölve):

[...] A szépirodalomból már kevésbé merített, de utazásai közben megvásárolta a Borsszem Jankó naptárát, Mikszáth Almanachját, a nagy palóc országszerte híres előszavai miatt, valamint Guy de Maupassant novelláskönyveit. Az újságokból a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló járt házához, mert mindig mérsékelt politikai érzelmei voltak. Szíve szerint Apponyi és Horánszky nemzeti pártjához húzott, ahová csak úriemberek tartoztak, de igazában keveset törődött a politikával; a szenvedélyes vitákat rábizta édesanyjára, Radics Máriára és apjára, id. Krúdy Gyula köz- és váltóügyvéd úrra, a Szabolcs megyei Honvédegylet elnökére. Radics Mária és id. Krúdy törvényesen elváltak egymástól, de apám házában (hol nagyanyám lakott) minden héten találkoztak és szenvedélyes politikai vitatkozásokat rendeztek.

Akár csak Zathureczkyné! – mondta nagyatyám –, amikor a vitatkozástól kifáradva vette kalapját és botját. Zathureczkyné ugyanis híresség volt

2. ábra. A regény kéziratának 1. oldala (OSZK Kézirtatár, Fond 239/60).

A kimaradt részeket mi jelöltük meg

a Nyírben, hogy felvont pisztollyal kergette az urát az ágy alá, amikor az politikáról mert vele beszélni.

Sajnos, azokon az esztendőégi karácsony utáni estéken, amikor régi nyíregyházi kúriánkban máskor az ünnep illata, karácsonyfa, kalács és sült alma szaga töltötte meg a szobákat, mikor atyám betegágyához sürgönyben hívott anyám: a vitatkozó öregek ijedt szorongással megfértek egymás mellett.

Nagyanyámnak alig jutott eszébe szemrehányást tenni nagyapámnak atyám szív baja miatt, amit annak tulajdonított, hogy egyszer, ölbeli korában megrázta „Gróf”-nak nevezett nagyatyám atyámat, mert a gyermek fulladozott, kékült valamely gyermekbetegségében. (Talán torokgyíkjá volt.)

Atyám ötvenesztendős volt, amikor szembe került a halállal ama szilveszteri estén.

[...]

[...] (Hódító férfi volt. Mint már néha életében is kiderült: több vegyes életkorú dáma volt a világon szerteszéjjel, akiknek vonzalmát annak köszönhettem, hogy atyámnak elsőszülött fia voltam. Később, halála után, mikor a legkülönbözőbb nők nyíltabban beszéltek róla: mindenféle akadtak aszszonyságok, akik nekem bevallották, hogy így meg úgy, csak egyetlen férfiba voltak szerelmesek életükbe [!], és az a férfi atyám volt. Ötven esztendős koráig valóban ideális férfi lehetett atyám a múlt századbeli hölgyek gondolataiban. Arisztokratikus modora, komoly férfiasága, a pénzzel való gavaléros bánásmódja, mindig a legutolsó európai divat szerint való öltözködése, hideg magatartása sok nő lelkivilágát érintette, pláne, ha azt vesszük, hogy atyám a szavaival, a mondanivalóival mindig takarékosabban bánt, mint az erszényével, az ajándékaival, a figyelmességével. Végig a hosszú életen át nem tudtam őt ebben a nagylelkűségében megközelíteni sem.) Betegségében nem láthatták őt nőismerősei. S ezért megmaradt halála után is ideálisnak.

Atyám irtózatosan szenvedett közeli elmúlása tudatában. A legkisebb testvérem két esztendős volt és ezt a Laci nevű fiúcskát nézegette betegágyából. Vajjon, mi történik ezzel a fiúcskával, ha ő már nem lesz az élők sorában? Ki vigyáz a gyermekre, hogy az időjáráshoz kellően van felöltözve, rendes-e az emésztése, milyen a hőmérséklete? Talán egy tucatnál több gyermeke volt atyámnak élete folyamán (nem is mind nevelkedtek házunknál), valamennyivel egyforma gondossággal törődött, amíg a gyermek-kor bizonytalanságában bódorogtak. Egy-egy apróbb gyermekének betegsége esetén minden dolgát abban hagyta és semmivel se törődött, csak a gyermek betegségével. Több éjszakát virrasztott át gyermekei betegágyánál, mint szerencsejáték, mulatozás miatt, pedig, mint mondták: ezekből is kivette a részét. De a gyermekei szeretete mindent felülmúlt. Fitkonidesznét, a félreCAPOTT kalapú, finomkodó és a magyart német szavakkal keverő bábaasszonyka után, aki engem a világra segített: jöttek más bábaasszonyok is házunkhoz. Atyám a bábákkal éppen olyan komoly megbeszéléseket folytatott irodájába zárkózva, mint akár Jósa András doktossal, a vármegyei főorvossal, akiben egyedül bízott a környékbeli orvosok között.

És azon az estén, a haldokló estén hiába küldött Jósa András főorvos úr után a vármegye házára.

A főorvos úr bizonyára feleslegesnek találta, hogy az utolsó órákat töltsé házon kívül a szokatlanul viharos, hófűvásos, dermesztően hideg Szilveszterkor, azokat az utolsó órákat, amelyek még hátra voltak atyám életéből. Vagy pedig valóban vidéken tartózkodott, ahová gyakran elcsalták azzal a hírrel, hogy ősmagyarok maradványait, csontjait, fegyvereit találták meg valahol, amikor a főorvos úr (a híres megyei ősmagyar-múzeum megalapítója) akkor is nyomban útrakelt, ha eleven cigánygyerekek potyogtak az égből.

Most, hogy az adatközlés feladatát ezzel teljesítettem, felvetődik bennem a kérdés, mi lesz a további sorsuk ezeknek a megtalált soroknak. Egyelőre (mindaddig, amíg a húzás okáról nem jutunk újabb adatokhoz) két lehetőséget látok: a) ezeket az érdekes tartalmú, megformáltságukban a regény többi részével teljesen azonos szinten álló részeket egyszerűen visszaiktatni a főszövegbe; b) azt a megoldást követni, amelyet Réz Pál alkalmazott a Kosztolányi esszéit és hírlapi cikkeit közreadó kötetekben, vagyis a főszövegtől elválasztva, a kötet végi jegyzetekben adni őket. A döntés joga persze nem az enyém, hanem a regény következő kiadását közreadó szerkesztőké. Magam is ingadozom a két megoldás helyessége között, ezért inkább nem foglalok állást. (Nem is az én dolgom.)

Az M-beli közlés korrigálása során azonban nem csupán húzások, hanem betoldások is történtek, köztük egy igen fontos is. A K-ban még ez volt a regény első mondata: „Megrázkódtató fordulat volt életemben atyám halála” (K 1). Az M-ben és az ezt követő összes többi kiadásban azonban már nem így kezdődik a regény, hanem ezzel a mondattal: „Egy úriember beszélt:” (M 1). Ezzel a narrátorok száma elvben megkettőződik: az új első mondat elbeszélője (N₁) azzal, hogy nyomban átadja a szót egy másik elbeszélőnek, az én-elbeszélés narrátorának (N₂), a szöveg további részét mintegy idézetté teszi, idézőjelbe teszi. A keret ugyanis nem zárul be, a regény végén nem tér vissza az első narrátor, így keretes elbeszélés volta-képpen nem is jön létre, inkább bevezetés (felvezetés) + elbeszélés szerkezetéről beszélhetünk. Ezt a megoldást két korábbi regényében is alkalmazta Krúdy: *Az útitársban* (1918) és az *N. N.-ben* (1920). Az utóbbiban az ittenivel teljesen megegyező eljárást alkalmaz: a 3. személyű elbeszélő csak a szöveg elején jut szóhoz, utána a regény végéig egy egyes számú 1. személyű narrátor veszi át a szót. *Az útitársban* két 1. személyű elbeszélő van, akik a regény elején egymásnak adják a szót, de rövidesen – és immár a szöveg lezárultáig – a második számú narrátort halljuk. Egyik esetben sem tér vissza a regény végén az az elbeszélő, aki a hangütést megadta.

Ezt a szerkezetet a most tárgyalt regény esetében Krúdy utólag, a korrekció során hozta létre, nagyfokú írói tudatossággal. Ez is bizonyítja, hogy az M nyomdai javításait (vagy azok lényeges részét) maga a szerző végezte.

A két szövegváltozat (az M és a K) egybevetését a szöveg tagoltságának vizsgálatával fejezzük be. A K 22, egymástól csillaggal elválasztott részből áll. Az M és az ezt követő V szövege ennél hárommal több, 25 részre tagolódik. Itt jellemezzük meg, hogy a H közlése ezt a tagolást egyszerűen figyelmen kívül hagyta, nem téve ki a részek közötti csillagokat, de még üres sorral sem jelezve a szerző eredeti szándékát, amely pedig a K-ból világosan kiténik.

A bekezdések számát a H radikálisan csökkentette: az eredeti 270 bekezdésből ebben a közlésben 180 lett. A M tördelője ellenkező irányban torzította el a szöveg ritmusát: számtalan helyen önkényesen új bekezdést nyitott, ezzel a bekezdések száma 410-re nőtt.

Ezeket az adatokat táblázatba foglalva a következő képet kapjuk:

	Bekezdések száma	Bekezdések száma %-ban	A %-ok közötti különbség
K	270	100	–
H	180	66,66	–33,33
M	410	151,85	+51,85

Ismeretes, hogy a bekezdések hossza milyen fontos tényezője egy szépprózai szöveg szerkezetének, ritmusának (vö. Kemény 2009: 172–5, 2011: 117–8, 2014: 150–1). Erre való tekintettel a regény újabb kiadásában a K alapján okvetlenül helyre kell állítani az eredeti tagolást. (Hogy maga Krúdy is milyen nagy jelentőséget tulajdonított a bekezdésekre való tagolásnak, jól mutatja az a gondosság, amellyel olykor módosította a bekezdések határát, akár új bekezdést nyitva, akár korábbi új bekezdést megszüntetve.)

V ↔ M

Befejezésül az első életműsorozat *Vallomás* című kötetének (V), a mű első kötetkiadásának szövegét vetem egybe a folytatásos hírlapi közlésével (M). A kéziratot ebben az esetben nem szükséges figyelembe venni, mivel a Kozocsa Sándor gondozta kiadás annak ismerete nélkül készült, vagyis lényegében az M-beli szöveg újraközlésére szorítkozott. A „lényegében” azt jelenti, hogy vannak ugyan kisebb eltérések a V és az M között, ezek azonban jóval kisebb számúak, mint az M-nek és különösen a H-nak a kézirattól való eltérései. Ezért röviden végezhetünk velük. (A V utáni szám a kötetbeli oldalszámot jelzi.)

Kozocsa általában hűségesen követi az M szövegét (annak majdnem mind-egyik hibáját átvéve és továbbörökítve a későbbi kiadások számára), olykor azonban stilizál is, változtat a szövegen. Mint ebben a mondatban: „[...] szegény apád már nem tudta, hogy Rózsakertiné, az »Európa« **kasszírosnője** [= traktérosnője], másodsor is férjhez ment!” (V 357, vö. M 8). A szerkesztő úgy gondolhatta, hogy a *traktérosnő* jelentését az olvasó nem ismeri, ezért egy ismertebb szóval helyettesítette. Ez a változtatás azonban nem volt szerencsés, mivel a kettő között jelentésbeli különbség van: a *traktérosnő* ’vendéglősnő’, a *kasszírosnő* vagy *kasszírnő* viszont ’pénztárosnő, felírósnő’. Egyébként ezen az alapon régebbi íróinknak, például Jókainak minden második szavát meg kellene változtatni (újabbán van is erre törekvés, de ezzel nem értek egyet, vö. Kemény 2012: 414).

Találtam egy olyan másolási hibát is, amely megzavarja, eltorzítja a mondat értelmét: „Radics János [...] nem tudhatta a viszonyt közöttünk és szomszédunk között. S ezért **borzalmasan** [= bizalmasan] beszélt előtte arról a dologról, hogy [...]” (V 381–2, vö. M 14).

Ilyen nagy különbség a V és az M között azonban csak kivételesen fordul elő. A legtöbb eltérés sajtóhiba, mint ez: „A **mindenféle** [= mindenfelé] settenkedő úrfiak” (V 394, vö. M 18). Több helyen neveket is elírnak: *Bóka Károly*, *Pécsi Laci* (V 400), helyesen *Boka* és *Pócsi* (M 19, K 18).

Előfordul olyan szövegkimaradás is, amely értelmetlenné teszi a mondatot: „Horkantott, és a hosszú hortyogással, amely utat mindenkinek meg kell tenni az életben, amíg ily közömbössé, érzéketlenné válhatik a dolgok iránt” (V 354). Ez a mondat az M-ben még így hangzott (a kimaradt szavakat félkövérrel kiemeltem): „Horkantott, és a **hosszú utat magyarázta a rákövetkező** hosszú hortyogással, amely utat [...]” (M 7). A másolót feltehetőleg a *hosszú* melléknév ismétlődése zavarta meg, ezért „ugrott” a szeme egy sornyit.

A tárgyilagosság kedvéért idézzünk arra is példát, hogy a V olykor valóban javítja az előző kiadás (az M) valamelyik hibáját: „Nem kell mindjárt *földindulást* kiáltani – szolt Radics János csillapítólag” (V 410, vö. M 22: *fölindulást*; a javítást a K 20 is igazolja, noha a szerkesztő nem ismerte a kéziratot).

A regény címe

Talán észrevette a tisztelt olvasó, hogy a regény néven (címen) nevezését végig igyekeztem elkerülni. Ennek az az oka, hogy a jelenleg forgalomban levő cím hitelessége legalábbis kétséges. Annak ugyanis, hogy Krúdy művének *Urak, betyárok, cigányok* a címe, a K-ban semmi nyoma sincs. Ha alaposan szemügyre vesszük a K első oldalát (lásd a 2. mellékletben), azt láthatjuk, hogy legfelül négy cím, illetve alcím is van, de mindegyik ki van húzva (a négyből kettő számomra olvashatatlanul). Csak a *Kisregény* alcím maradt kihúzatlanul, ez azóta is ott szerepel a cím alatt.

De mi is volt, illetve lett volna ez a cím? A bal felső sarokban jól kiolvasható a *Repülj, fecském!* Ugyanez megvan a K utolsó oldalának túloldalán is ceruzával írva és tintával kihúzva. Ezt a címet az tenné indokoltta, hogy a regény zárójele-
netében Benczi Gyula cigányprimás – hirtelen szívhalála előtt, „hattyúdalaként” – az ilyen című, illetve kezdetű népies műdalt játssza el az idősebb Krúdy Gyula emlékére. Ez a dallam a régi magyar élet, a „rég Magyarországnak” szignáljaként és szimbólumaként jelenik meg. Ezt a címadást feltehetőleg az hiúsította meg, hogy Krúdy 1923-ban már publikált ilyen címmel egy elbeszélésfüzért az „úri betyárok”-ról (ezt a sorozatot az első életműkiadás kisregényként közli a *Jockey Club* című kötetben 1964-ben).

A felül középen és az ettől jobbra található, aláhúzással is nyomatékosított cím a kihúzással olvashatatlaná vá téve, legalábbis én nem tudtam biztosan kiolvasni. Az viszont valószínűnek látszik, hogy a kihúzás is az írótól való, ugyanazzal a lila tintával, amellyel a regényt írta. Olvasható viszont felül balról a második helyen egy elvetett alcím, a *Komoly történet*. Az OSZK Kézirattára, mint említettem, ezen a címen vette fel állományába, a fondjegyzékben a K betűhöz sorolva: (*Komoly történet.*) *Dunántúli Tiszántúlinál*.

Ezzel meg is érkezünk az első, bizonyíthatóan Krúdytól származó címhez. Ezt a kéziratári katalógus a K utolsó oldalának túloldaláról veszi, amelyre tintá-

val, feltehetőleg Krúdy kézírásával rá van írva: *Krúdy | Dunántúli Tiszántúlinál*. Sőt ugyanitt felül idegen kézírással ceruzával is rá van írva ez a cím. (Nem lehetetlen, hogy ez már a H szerkesztőségében került oda.)

A *Dunántúli Tiszántúlinál* címet az indokolja, hogy a regény egyik szereplője (bizonyos tekintetben: főszereplője), Radics János a dunántúli Várpalotáról érkezik unokaöccsének, a nyíregyházi (tiszántúli) idősebb Krúdy Gyulának a halálos ágyához. Végül azonban ezt a címet is elvetette az író, talán az M szerkesztőinek javaslatára, talán más okból. Így ez a cím csak a H-beli 1940/41-es közlés fölé került oda, de – érthetetlenül megcsonkítva – a félrevezető *Dunántúl – Tiszántúl* alakban (ez a cím inkább útirajzot, útikönyvet sejtet, mint család-történeti visszaemlékezést, önéletrajzi regényt). Amikor a PB ezt a nem hiteles szöveget újraközölte, ezt írta cím gyanánt a szöveg fölé (betűhív pontossággal): *DUNÁNTÚLI-TISZÁNTÚLI-NÁL* (PB 172). Könnyen lehet, hogy a H-beli cím megváltoztatása az utolsó korrektúra kapkodásában történt, ez magyarázhatja az írásképek rendezetlenségét.

De hát végül is nem ez lett a regény címe, hanem ez: *Urak, betyárok, cigányok*. Azt, hogy ezt a címet maga Krúdy adta regényének, semmi sem bizonyítja azon kívül, hogy nehezen képzelhető el, hogy a szerkesztőség önhatalmúlag változtatta volna meg egy még élő tekintélyes szerző művének címét. A címváltoztatás tehát – még ha nem magától Krúdytól származik is az új cím – minden bizonnyal Krúdy tudtával és hozzájárulásával történt. Mindenesetre a regényt a folytatásos közlés megkezdése előtti napon már ezzel a címmel hirdette az újság (Magyarország, 1932. június 22; 138. sz. 6).

Különbözik nem is rossz ez az *Urak, betyárok, cigányok* cím, akár maga az író adta, akár valaki a szerkesztőségben. Jól foglalja ugyanis össze a regény egymásra épülő három részének helyszínét és cselekményét: a Krúdy-kúria, az apa halála („urak”) – Radics János hosszú elbeszélése az „úri betyárok”-ról („betyárok”) – Benczi Gyula cigányprímás utolsó muzsikálása és halála („cigányok”). Talán még karakteresebb is, mint a hitelesebbnek látszó másik cím. (Igaz, hogy ez egy filológiai kérdésben nem perdöntő, sőt indifferens.)

Krúdy műveivel egyébként máskor is megtörtént, hogy címüket utólag megváltoztatták, bár ez mindkét esetben az író halála után történt. Az *Így volt 1914-ben* (Pesti Napló, 1933. július 11–29.) a kötetkiadásban a *Rezeda Kázmér szép élete* címet kapta (Griff, 1944), és azóta is ezen a címen jelenik meg. *A Kossuth-fiúk vagy egy nemzeti küzdelem regénye* (Esti Kurir, 1931. november 13. – december 13.) és az író életében kiadatlan *A Kossuth-fiúk Ferenc József árnyékában és fényében* cikksorozat együttesen *A magyar Sasfőök* címmel látott napvilágot (Aba, 1943), Lukács Gyula újságíró által önkényesen átdolgozva. Ez a hányatott sorsú Krúdy-mű végül *Kossuth fia* címmel jelent meg hiteles szövegű kiadásban, Fábri Anna gondozásában (a filológiai részletekről l. Fábri 1976: 381–3).

A cím kérdését tehát azzal zárhatjuk le, hogy további kutatásokat igényel annak megállapítása, kitől származik a jelenlegi cím, de használata nem jogosulatlan, mert semmilyen nyoma nincs annak, hogy ez a címadás az író akarata ellen történt volna. De amellet is szólnak érvek, mindenekelőtt az író saját kezű rájegyzése, hogy a következő kiadás már *Dunántúli Tiszántúlinál* címmel jelenjen

meg. (A gondolatjelet nyugodtan elfelejthetjük, az csupán a H szerkesztőinek találmánya volt.)

Egy „tolsztoji remekmű” a pálya végén?

Kozocsa Sándor, a regény első kiadásának sajtó alá rendezője A bibliográfus vallomása című jegyzetében (Kozocsa 1964) Krúdynak ezt az önéletrajzi írását „tolsztoji remekmű”-nek nevezi. Ez persze a Krúdy iránti jó szándékú elfogultságból eredő túlzás, de nem annyira jogosulatlan, mint első olvasásra hihetnénk. Az *Urak, betyárok, cigányok* (nevezzük most már így) a haldoklás és a meghalás pszichológiájának és fiziológiájának a magyar irodalomban párját ritkító őszinteségű és pontosságú leírása, amely minden különösebb erőltetés nélkül párhuzamba állítható az *Ivan Iljics halálával* vagy Andrej herceg haláltusájával a *Háború és békében*.

Krúdy regényét két halál (két szívhalál) foglalja keretbe: az apáé és a cigányprímásé. Ez a két egymásra rímelő hirtelen halál a későbbi olvasók tudatában az elbeszélő közelgő halálának (hirtelen szívhalálának) a megérzésévé, anticipációjává értelmeződik át. De a tragikus légmört – mint Krúdynál oly sokszor – kellően ellensúlyozza egy komikus alak, a beteglátogató Radics János, aki apránként szinte főszereplővé válik. A dunántúli atyafi hosszadalmas betételbeszélései (apjának halottkémi működéséről, az „úri betyárok” csínytevéseiről stb.) azt a regényszerkesztési módszert követik, amelyet már az *Őszi utazások a vörös postakocsin* vagy a *Kleofásné kakasa* írásakor is alkalmazott Krúdy. Ebben éppen úgy Dickenshatást láthatunk (például a *Pickwick Club* ilyen „betéteit” külön kötetként is kiadták), mint a tűzhely tücske vagy a postakocsi motívumának felhasználásában.

Az *Urak, betyárok, cigányok*nak alig volt kritikai vagy irodalomtörténeti visszhangja. Értékes kivételként Dérczy Péter tanulmányát kell megemlítenem a Jelenkor 2003-as évfolyamában. Dérczy fejtegetései három kérdéskörhöz kapcsolódnak: a polgár-művész ellentéthez, a tényregény és az esztétikai céllal alakított elbeszélés kettősségéhez, a regény időkezeléséhez (Dérczy 2003).

Ez utóbbihoz hozzáfűzném, hogy a 19–20. század fordulója az elbeszélő számára a „rég” és az „új” közötti korszakváltás jelképévé válik, olyannyira, hogy ennek kedvéért az életrajz tényeit is megváltoztatja (vagy tendenciózusan rosszul emlékszik rájuk). Krúdy édesapja valójában 1900. december 30-án hunyt el (vö. Katona 1971: 31). Krúdy azért teszi 1899 szilveszterére apjának halálát, mert úgy tudja, hogy a 19. század ezen a napon ért véget. Így elmondhatja apjáról, hogy „Nem jött át a huszadik századba” (V 329), és ez a tény az említett kontextusban jelképpé emelkedik. Mások is azt hitték, hogy a 20. század 1900. január 1-jével köszöntött be, lásd például Karinthy Frigyes diákkori naplójának néhány oldalát (Karinthy 1959: a szöveg utáni 6. és 7. számozatlan képmellékleten).

A letűnő század Krúdy és kortársai számára 1899 szilveszterén búcsúzott el, átadva helyét a huszadiknak és az ahhoz fűződő (később megalapozatlannak bizonyuló) reményeknek. Ezt húzza alá az apa halálának egy évvel (és mínusz egy nappal) való előbbre hozatala. (A század- és ezredforduló időpontjának kérdéséről vö. Kemény 1999, Deme 2000.)

Tanulságok, javaslatok

Búcsúzom olvasóimtól ennek a csak végkicsengésében irodalmi, valójában inkább filológiai tanulmánynak a végén. Összegzésül legyen szabad annyit leszögezni, hogy a vizsgálat tárgyává tett Krúdy-regény kiadásai nem teljesen megbízhatóak. Elképzelhető, hogy hasonló ellenőrzés más Krúdy-művek esetében is hasonló eredménnyel járna. Ezért azzal a kéréssel fordulok a Krúdy-szövegek mai és jövőbeli gondozóihoz, hogy ha rendelkezésükre áll az eredeti kézirat, ne mulasszák el azt egybevetni a közlés alapjául szolgáló (legjobbnek vélt) nyomtatott szöveggel. Így kellene eljárniuk a nem kritikai igényű szövegkiadások sajtó alá rendezőinek is. Szerintem megérné. Elég sok meglepetésben lesz részük. Sokszor az fog kiderülni (ez számomra is újdonság volt), hogy Krúdy sokkal precízebb volt a nyelvi, helyesírási, szövegtagolási stb. részletekben, mint azt legendái (az ösztönös művész, a zseniális cigányprímás) sugallnák.

Az *Urak, betyárok, cigányok* általam javított szövegét mindenesetre elteszem, és ha igényt tartanak rá, rendelkezésükre bocsátom az új kiadás szerkesztőinek.

FORRÁSOK

- Ferenczy Teréz: Téli csillagok. – – hagyományából összeszedte Búcsú [!] Károly. Müller Gyula, Pest, 1854.
- H = Híd [irodalmi hetilap] 1940. dec. 20., 13. sz. 29–31; dec. 27., 1. sz. 15–7; 1941. jan. 3., 2. sz. 15–7; jan. 10., 3. sz. 26–7; jan. 17., 4. sz. 28–9; jan. 21., 5. sz. 26–7; jan. 28., 6. sz. 26–8.
- K = (Komoly történet.) Dunántúli Tiszántúlinál. OSZK Kézirattár, Fond 239/60 sz.
- Karinthy Frigyes: Tanár úr kérem. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1959. [A kötet végén:] Lapok Karinthy Frigyes kisdíakkori naplójából [1–8. számozatlan képmelléklet].
- KK = Krúdy Gyula: Egy krónikás könyvéből. Portrészorozatok, emlékezések. Vál. és szerk. Barta András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 513–80.
- Krúdy Gyula: Az álmok hőse. Nógrádi Sándor Múzeum, Salgótarján, 1987, 155–394. (Klasszikusok Nógrádból, 6.)
- Krúdy Gyula: Magyar tájak. Vál. és szerk. Kozocsa Sándor. Magyar Helikon, Budapest, 1959.
- Krúdy Gyula munkái. Arcanum életműsorozat, Budapest, é. n. [2005]
- M = Magyarság [politikai napilap] 1932. jún. 23. – júl. 21. sz.
- PB = Krúdy Gyula: Egy pohár borovicska. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete, Budapest, 1948, 172–248.
- V = Krúdy Gyula: Vallomás. Vál. és szerk. Kozocsa Sándor. Magvető, Budapest, 1963, 329–420.

SZAKIRODALOM

- Békés István 1962. *Új magyar anekdotakincs. A századfordulótól a felszabadulásig*. Gondolat, Budapest.
- Deme László 2000. Mibe léptünk januárban? *Édes Anyanyelvünk* 22/1: 9.
- Dérczy Péter 2003. Az „igaz történet” hazugsága. Krúdy Gyula: *Urak, betyárok, cigányok*. *Jelenkor* 46/7–8. www.jelenkor.net/archivum.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. 1–7. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Fábri Anna 1976. Jegyzetek. In Krúdy Gyula: *Kossuth fia*. Magvető Kiadó, Budapest. 381–3.
- Gedényi Mihály 1978. *Krúdy Gyula. Bibliográfia (1892–1976)*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

- JókSz. = *Jókai-szótár*. 1–2. Unikornis Kiadó, Budapest, 1994.
- Kállay Miklós 1933. A ködlovag árnyba merül. *Napkelet*, 454–5.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. /Irodalomtörténeti Füzetek, 75./
- Katona Béla szerk. 1968. *Krúdy Gyula 1878–1968. Emlékkönyv az író születésének 90. évfordulójára*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza.
- Kemény Gábor 1999. Nyelvi mozaik. Még ne kívánjunk egymásnak boldog új évezredet! *Édes Anyanyelvünk* 21/5: 5.
- Kemény Gábor 2009. Prózasztílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból). *Magyar Nyelvőr* 133: 155–96.
- Kemény Gábor 2011. Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében. In: Szikszainé Nagy Irma szerk. 114–32.
- Kemény Gábor 2012. Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat. Összegzés, zárszó. *Magyar Nyelvőr* 136: 412–9.
- Kemény Gábor 2014. A rajongók – Rajongók. Kemény Zsigmond regényének és Móricz átdolgozásának összehasonlítása kvantitatív módszerrel. *Magyar Nyelvőr* 138: 140–68.
- Kozocsa Sándor 1964. A bibliográfus vallomása. In: Tóbiás Áron szerk. 447.
- Krúdy Zsuzsa 1964. A második család. In: Tóbiás Áron szerk. 39–64.
- Krúdy Zsuzsa 1968. Emlékek és dokumentumok. In: Katona Béla szerk. 61–75.
- Laurentius [Lőrincz Mária] 1949. Irodalmi krónika. Új Krúdy-kötet... [Ism.] *Magyar Nemzet*, jan. 23. 4.
- Metapedia = hu.metapedia.org/wiki/Beregszászy_Lajos
- Seres József 1963. Krúdy Gyula: Vallomás. [Ism.] *Jelenkor* 6/10: 990–2.
- Szikszainé Nagy Irma szerk. 2011. *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Tóbiás Áron szerk. 1964. *Krúdy világa*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest.

Kemény Gábor

egyetemi tanár ny. tudományos tanácsadó
ME BTK MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Kemény, Gábor

Textual variations and alternative titles of Gyula Krúdy's autobiographical novel

Gyula Krúdy's autobiographical novel, entitled *Gentlemen, vagabonds, and gypsies*, was published in sequels in a Budapest daily in 1932, less than a year before the writer's death. The introductory part of the novel describes the agony and death of the writer's father. A critic called this novel a "Tolstoyan masterpiece". Although this is clearly an exaggeration, the parallel with Tolstoy is not quite unfounded. In this novel, Krúdy describes the physiology and psychology of dying almost as expressively as Tolstoy does in *The Death of Ivan Ilyich*. The author of this paper uses philological, textological, and stylistic methods to compare the novel's diverse textual versions; in doing that, he hits upon a portion of text, over 600 words long, that has not been included in any published version of Krúdy's novel.

Keywords: philology, textology, publication history, text version, text corruption, text editing